

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXIX | MART/MARCH: 2013 | SAYI/NUMBER: 85

ISSN 1011-727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRKİYE'DE AZALAN NÜFUS VE İZDİVAC MESELESİ

Cengiz MUTLU*

ÖZET

Tarih boyunca kurulan her devlet, Türk devlet geleneğinde de görülebildiği üzere nüfus gücüne dayanarak hayatiyetini devam ettirme politikası takip etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yıkım ile çıkan Osmanlı Devleti'ndeki tartışmalardan biri de azalan nüfus meselesiydi. Azalan nüfus için alınabilecek önlemler, dönemin aydınları arasında tartışıldığı gibi TBMM'de kanun teklifleri olarak gündeme gelmiştir. Konunun önemine vakıf bir insan olan Mustafa Kemal Atatürk de Türk kamuoyu ile düşüncelerini paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Salgın Hastalıklar, Ölümler, Evlilik, Bekarlık Vergisi

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniv., Adapazarı/Türkiye, cengiz.mutlu@windowslive.com

**DECREASING POPULATION AND MARRIAGE ISSUES
WITHIN TURKEY DURING NATIONAL STRUGGLE**

ABSTRACT

Each and every state established throughout the history perpetuated its existence by the policy of depending on its power of population as it can be seen in the tradition of Turkish states. One of the arguments in Ottoman Empire, which came out of the first World War in desolation, was the decreasing population issue. Precautions taken against the decreasing population came as the bill of law in the Grand National Assembly of Turkey as it was argued among the intelligentsia. Mustafa Kemal Atatürk as a person aware of the importance of the issue shared his ideas with the Turkish community.

Key words: Population, epidemic diseases, deaths, marriage, bachelor's tax

Giriş

Devletler kuruluşlarından itibaren genişlemek, genişlerken de askeri endişelerle nüfuslarını korumak isterler. Eski Yunan'da Isparta'da süregelen savaşlardaki kayıpları telafi edebilmek için doğal olarak sağlıklı gençliğe ihtiyaç duyulmuştu. Bu yüzden evlenme zorunluluğu ile birlikte çok çocuklu babalara çeşitli imtiyazlar bahşedilmişti¹. Aristo ve Eflatun gibi düşünürler devletin askeri bakımdan güçlü sayılabilmesi için fazla nüfusun önemi üzerinde durmuşlardı. Nüfus artışının teşvik edildiği, çocukların beslenip-yetiştirilmesinin bir kamu hizmeti sayıldığı Roma'da, bazı dönemlerde ortaya çıkan nüfus azalmasının önlenmesi için Sezar ve August tarafından kısır ve bekarlar aleyhine kanunlar çıkartılmakta, veraset düzeni ise evli olan aile bireylerini sakınacak şekilde kurgulanmaktaydı. Buradaki hareket noktası; askeri ve siyasi prestij sağlamak, fütühat yapmak ve hakimiyet sahasını genişletmekti². Fazla nüfusun siyasal güç ve üstünlük unsuru olduğu görüşü tarih boyunca süregelmiştir. Avrupa'da fazla nüfusu teşvik eden politikalar Machiavel'in "*Prens*" kitabında da görülebilmektedir. Aynı durum Kral IV. Henry'nin "*Kral ve prenslerin kudret ve zenginliği tebasının çokluğu ve bolluğuna dayandığı*" şeklindeki fikrinde tezahür ederken³, gerek semavi gerekse semavi olmayan dinlerde de nüfus meselesine önem verilmiştir. Sözelimi Zerdüştlük, üç hareketi, "*bir ağaç dikmek, bir tarla sürmek, ve bir çocuk sahibi olmak*" kutsamıştır. Yine eski Hintte kadınların çocuk yapmak için yaratıldıkları işlenirken, Musevilerde çocuğu olmayan kadın aşağılanmakta ve kısırlık "*talihin kadınlara musallat edebileceği bir zillet*" olarak tanımlanmaktadır. İncil'in bu konudaki görüşü ise, "*velud ol, çoğal, arzı doldur*" ifadesinde

1 Ratip Yüceuluğ, "İnsanların Nüfus Hakkındaki Telakkileri ve Nüfus Nazariyelerine Kısa Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, 1963, sayı 176, s. 4. Nüfus oranına tesir tesir eden etkenler hususunda bkz. Kenan Gürtan, "Faal Nüfus Oranına Tesir Eden Amiller", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.21, Ekim1959-Temmuz 1960.

2 Kenan Gürtan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969, s. 24.

3 Her ne kadar teknolojinin gelişimi insan unsurunun önemini azaltır görülse de, teknolojik güçte eşitlik sağlandığı taktirde, nüfus yine siyasal kudret göstergesi olarak rolünü koruyacaktır. II. Dünya Savaşı'dan önce İtalya'da nüfusun artması iktisadi açıdan mahzurlu görülse de Mussolini doğumları arttırmak için özel bir program yapmıştır. Mihver bloğunun karşısındaki ABD, Fransa, Rusya ekseninde de siyasi-askeri endişelerle nüfusu arttırma yarışı başlamıştı. Bu konuda bkz. Kayıhan Özoğuz, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 32, Ekim 1972-Eylül 1973, s. 46-47.

yer bulurken, Luther “Tanrı her kulunun rızkını verir” sözleriyle destek bulmaktaydı⁴. Kur’an-ı Kerim’in Enam Suresi’nin 151. ayetinde, “Yoksulluk yüzünden evladınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz”⁵ vurgusu varken, Hz. Muhammed (s.a.v)’de hadislerinde “Evlentiniz! Çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı övüneceğim. Hali vakti yerinde olan evlensin”⁶ diyerek nüfus artışının önemine dikkat çekmekteydi.

Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasıyla Türkistan’dan İslam ülkelerine doğru göç dalgası gözlemlenmiştir. Malazgirt Savaşı’na kadar Selçuklular, gerek Bizans üzerinde baskı kurmak, gerekse ülkedeki iç huzursuzlukları önlemek amacıyla Türkmen nüfusun Anadolu’ya göçünü teşvik etmişti. Selçukluların bu politikası ilk etapta Bizans askeri gücünün zayıflamasını getirmiştir⁷. Devletin kuruluşunda asıl yükü sırtlayan Türkmenler, zamanla kenarda kalmış, bu sorunu da devlet göçebe Türkmenleri Anadolu’ya özellikle de batı uçlarına, Suriye’ye sevk etmekte bulmuştu. Başlarında tanınmış kumandanların bulunduğu Türkmenlerden devlet, bilhassa Anadolu’nun batısında faydalanma siyaseti gütmüştü⁸. Büyük Selçuklular tarafından Bizans sınırına sevkedilen Türkmenlerin göçü Anadolu Selçukluları zamanında da devam etmiştir⁹. Türkmenleri Anadolu’nun batısına yönlendiren Selçuklular Anadolu’nun Türkleşip İslamlaşma sürecini başlattıkları gibi, Bizans’a karşı nüfus üstünlüğü sağlamaya başlamışlardı. Önce Haçlı Seferleri ardından Moğollar tarafından zayıflatılan Anadolu’daki Türk gücü kayılar tarafından kurulan yeni bir devletle yine yükselişe geçmişti. Kurulan Osmanlı Devleti selefi gibi önce Anadolu’nun batısına ve ardından Rumeli’ye Türk unsurunu yerleştirme siyaseti takip etmiştir¹⁰.

4 K. Özoğuz, “Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar”, s.49.

5 **Kur’anı Kerim ve Meali**, (Yay. Haz.) Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul 1998, s.147.

6 Mehmed Soysaldı, “Nisa Suresi 24. Ayeti Işığında Mut’a Nikahı”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Elazığ, 1997.

7 Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Boğaziçi Yay, 1993, s. 35-36.

8 Selçuklulardaki devlet teşkilatı başlarda Türkmenlere dayanmakla birlikte, daha sonra yavaş yavaş İran halkı ve gulam sistemine göre yetiştirilmiş Türkler onların yerini almıştır. Bu konuda bkz. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Ankara, TTK, 1992, s.49-50.

9 Zeki Velidi TOGAN, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 140.

10 Türkistan’dan gelen Türkmen kitleleriyle birlikte birçok şeyh de Anadolu’nun batısına yerleşmekte, bunların bir kısmı gazilerle birlikte fütühat yapmakta, bir kısmı ise boş topraklara yerleşmek suretiyle zaviyeler tesisi ve o civarın imarında rol almaktaydılar. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Vakıflar Dergisi**, sayı II, Ankara 1942, s. 279-304.

Fütühat telakkisiyle yükselen Osmanlı Devleti, yine kendisine karşı ittifaklar halinde sürdürülen savaşlarla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, 1450'den 1900'e kadar zamanının % 61'ini muharebe meydanlarında tüketmiştir. Ortalama hesapla yarım yüzyılın 30.5 yılı savaşla geçmiştir. Osmanlı tarihinde yalnız bir kez 1739'dan 1763'e kadar çeyrek yüzyıl barış-toparlanma dönemiydi¹¹. İmparatorluğun en uzun ve zor yüzyılı olarak nitelenen 19. yüzyılda uzun süren savaşlar İmparatorluğun yükünü çeken Türk nüfusun azalmasına sebebiyet veriyordu. Konu hakkında ünlü Alman uzmanlardan Dr. Von Düring tarafından Sultan II. Abdülhamit'e bir rapor sunulmuştur. Dr. Von Düring'e göre, yaygın olan hastalıkları kontrol için radikal önlemler alınmazsa Türk unsuru iki nesil sonra yok olacaktı. Endişeye kapılan Sultan Abdülhamid doktorun Türkiye'de kalması için maaşını iki katına çıkarma teklifi yapmıştı. Artan Gayrimüslim nüfusa karşılık sürekli azalan bir Müslüman nüfus vardı. Nitekim İngiltere'nin Ankara Konsolosu Mr. Gavin Gatheral, demiryolu yapılmadan evvel İzmit'ten Ankara'ya kadar sadece on iki kasabayla birlikte iki veya üç cami gördüğünü kaydetmekteydi. Bu Müslüman nüfusu besleyen ise Rusya ve Merkezi Asya'dan süregelen göçlerdi¹². Kırım Savaşı'na kadar Anadolu'daki Müslüman unsuru sürekli destekleyen Merkezi Asya'dan yapılan göç, savaşla birlikte azalmaya başlamıştı. Kafkasya ve Gürcistan'ı işgal eden Ruslar, bu desteğe son vermişlerdi¹³. Osmanlı Devleti'nde askerlik yükünü genelde İmparatorluğun Türk-Müslüman unsuru sırtlamaktaydı. Alınan tüm tedbirlere rağmen geniş olan ülkede karışıklıklar eksik olmuyordu. İmparatorluğun her tarafına

11 Bu ortalamayı geçen tek ülke, beher 50 yılda 33.5 yıl savaşla İspanya'dır. İmparatorlukla Cumhuriyet arasındaki karışıklık belirgindi. Osmanlı uyrukları arasında temeli oluşturan Türkler, 19. yüzyıldaki toprak kayıplarına kadar azınlıkta kalmıştı. Hanedanlık ve İslâm Dini ilkeleri üzerine inşa edilen İmparatorluğa karşı Cumhuriyet, laik, belli bir toprağa dayalı millet sistemi üzerine bina edilmişti. Bu konuda bkz. Dankwart A. Rustow, "Bir Millet Devletinin Kuruluşu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2001, sayı 48.

12 Sir Edwin Pears, **Turkey and Its People**, London 1911, s.26-28

13 Sir Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, London 1915, s.378. 1828-29 Osmanlı-Rus, Kırım Harbi, 93 Harbi, Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı'daki nüfusunda önemli hareketler gözlemlenmişti. Kafkas, Girit ve Rumeli'den gelen yaklaşık 5 milyonluk nüfusun 3.5 milyonu Osmanlı merkez bünyesine dahil olmuştur. 3.5 milyonluk nüfus o dönemin Osmanlısı için % 30'ları ifade ediyordu. Osmanlı Devleti Kırım Harbi, 93 Harbi'nde askere giden nüfusunun ancak 3/10'unun geri dönebildiği kayıplar yaşamış olmasına rağmen, yeni gelen unsurları zaafa uğramadan sistemle bütünleştirebilmişti. Bu konuda bkz. Gülfettin Çelik, **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları-Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş**, Bilim ve Sanat Vakfı Yay, İstanbul 2009, s.19.

Türk askerinin gönderilmesi, bu unsurun erimesini beraberinde getirmekteydi. Belli bir vergi karşılığında askerlikten muaf olan Gayrimüslimler ise artmakta, iktisadi hayata hakim mevkileri işgal etmekteydiler. Türk ordusunun ıslahı için Almanya'dan gelen Von Der Goltz Paşa, Abdülhamit'le görüşmesinde hali hazırdaki durumun devamı neticesinde Türk unsurunun Osmanlı ordusu içinde esas varlığını kaybedeceğini söylemiştir. Yine imparatorluğu gezen bir Amerikalı siyasi de Sultan Abdülhamid'e gayri-Türk unsurların devletin umumi hayatına hakim olduklarını söylemiştir¹⁴.

I.Dünya Savaşı'nda herhangi bir Osmanlı askeri için yaralanma veya hastalıktan ölüm riski Avrupalı meslektaşlarına göre daha yüksekti. Savaşta yaralanan 1.037.000 kişiden 385.000'i ölmüştür. Çeşitli hastalıklar sebebiyle sahra hastanelerine kabul edilen 3.000.000 kişinin 400.000'i hayatını kaybetmiştir. Bu da savaştaki kayıplara ilave olarak ordunun yedide birinin hastalıklara yenik düşmesi anlamına geliyordu. Dizanteri, tifüs, koleranın kırıp geçirdiği Osmanlı Ordusu'ndaki bu durumu olağan bir batı ordusunda görmek mümkün değildi¹⁵. Savaş sebebiyle erkek nüfusun azalması Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı harekete geçirmiştir. 24 Ağustos 1916'da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın teşebbüsüyle, savaş zamanında ihtiyaç duyulan kollar da çalışacak işçi açığını kapatmak ve cephedeki askerlerin evlerinde terk ettikleri kadınların nafakalarının tedarikine yardımcı olunmak amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tesis edilmiştir¹⁶. Cemiyet, kadınları çalıştırmanın aile hayatını etkileyecek tarzda tesirleri olabileceğini dikkate alarak memur ve işçiler için evlenmeyi mecburi kılmıştı. Bu kararda hiç kuşkusuz ahlaki kaygılarla birlikte azalan nüfusu yukarı çekme endişesi ağır basmaktaydı. Cemiyet bünyesindeki erkekler azami 25, bayanlar 20 yaşında evlenmek mecburiyetindeydi. Cemiyet içerisinde evlenen çiftlerin maaşlarına ilk olarak % 20 oranında, ayrıca doğacak çocuk için de % 20 ek zam yapılması kararlaştırılmıştı¹⁷.

14 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980, s.94.

15 Erik J. Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, (Çev.Ergun Aydınoglu), Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2005, s.198-199.

16 **Vakit**, 9 Şubat 1918.

17 **Türk Yurdu**, yıl: 6, XIII, sayı: 8, 20 Aralık 1917, s.3672. Savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin nüfusu hızla azalmaktaydı. Savaşın sonlarında İstanbul'un nüfusu 1.085.593 kişiydi. Alman ve Avusturyalılar ise azalan nüfusu arttırmak için çeşitli alternatifler üretmişlerdir. Viyana'da da hükümet, "Nüfus Siyaseti Cemiyeti" isminde bir cemiyet teşkil etmiş, cemiyet adına ilim adamları birçok şehirde konferanslar vermiştir; **Vakit**, 14 Mart 1918. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, Bilim Teknik Yay, İstanbul 1998.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım ile sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda 1285-1315 doğumlulardan toplamda 2.608.000 nefer silah altına alınmıştı. Bu rakama savaştan önce silah altında bulunan 1307-1309 doğumlular dahildir. 2.608.000 kişiden Mondros Mütarekesi'ne kadar 400.000 yaralı, 240.000 hastalık sebebiyle ölüm, 35.000 alınan yaralar sonucu ölüm, 50.000 savaş alanlarında şehit, 1.560.000 hasta, firar, esir ve kayıp olmak üzere toplamda 2.285.000 kişi muharebe dışı kalmıştır¹⁸.

Mütareke Döneminde Sıhhi Durum ve Nüfus Azalması Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman kredileri ile ayakta kalan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir insan kaybı ile çıkmasına ek olarak mütareke döneminde tam bir iflasla karşı karşıyaydı. Savaş sona erdiğinde bir çok aile ihtiyarlar, çocuklar ve dullardan ibaret kalırken, geleneksel Osmanlı hayat tarzında ise yavaş yavaş dönüşüm başlamıştı. Toplumdan koparılan kadın artık sıkça iş yerlerinde görülebilmekteydi. Bebek ölümlerinde tifo, tifüs, gripten ölümler göze çarpmaktaysa da verem öteki hastalıklardan çok daha fazla göze çarpıyordu¹⁹.

Savaş sırasında görülen salgın hastalıklar nüfusun hızla erimesini getirmişti. Nitekim, bu durum mütareke döneminde General Harbord'un Türkiye gezisinin ardından Amerikan Senatosu'na sunduğu raporda gözler önüne serilmekteydi: "... İstanbul'dan Mardin'e kadar olan bütün bölgeleri gezdik. Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve harplerden nüfusunun yüzde 20'sini kaybetmiştir..."²⁰. "Ermenilerin katledildiğine ilişkin haberlerin çoğunun söylentiye dayandığını ifade eden General Harbord, savaşta 600.000 Türk askerinin tifodan öldüğünü, seferberliğe giden gençlerden % 80-90'ının köylerine dönemediğini, sağlık koşullarının ise çok kötü olduğunu belirtmekteydi²¹.

18 Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, İş Bankası Yay, İstanbul 2001, s.47. Osmanlı Ordusu'nun kaybıyla ilgili başka bir istatistikte ise, savaşın başında mobilize olan 2.873.000 neferden, savaşın sonunda; 305.085 ölü ve kayıp, 466.759 hastalıktan ölüm, 145.104 esir, 303.150 yaralı, 500.000 kaçak olmak üzere toplamda 1.720.098 kayıp verildiği belirtilmektedir. Bkz. Edward J. Erickson, **Ordered to Die A History of Ottoman Army in the First World War**, Greenwood Press, London 2001, s.243.

19 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yay, İstanbul 1993, s.41-57.

20 Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967, s.212.

21 Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu**, Pozitif Yay, İstanbul 2005, s.57

Savaştan büyük bir yıkım ile çıkan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmekteydi. 18 Ocak 1919'da toplanacak Paris Barış Konferansı'nda Wilson İlkeleri'nden mühlhem olarak milletlerin geleceğini, sahip oldukları nüfusları belirleyecekti. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin eksikliği göze çarpmaktaydı. Dönemin basınında, mütareke döneminde elde kalan arazide Türklerin ekseriyeti korudukları gözlemlenmekteyse de, aynı gidişatın devamı durumunda ekseriyetin korunabileceği şüpheli görülmekteydi. Bu tarihlerde savaşın sadece cep hede değil, iktisat sahasında cereyan edeceği, iktisaden mağlup milletlere hayat hakkı tanınmayacağı tartışılmaktaydı. Zira, iktisadi gelişimin nüfus ile inkar edilemez bir ilişkisi vardı. Birinci Dünya Savaşı ve getirdiği sefalet, muhaceret Osmanlı Devleti'nin nüfusunu büyük oranda zedelemişti. Buradaki en büyük payı devletin kurucu unsuru olan Türk unsuru almıştı. Savaş sırasında uygulanan zorunlu sevk sırasında ölen Gayrimüslimlere nispetle Türklerin kaybı sekiz on kat daha fazlaydı. Sözelimi, sadece Diyarbakır içinde muhaceretten vefat kışın günde 100'ü geçmekteydi. Düşmandan kurtarılan yerlerdeki eski nüfus ile o tarihteki nüfus arasında korkunç farklar vardı. Dört doğu vilayeti ile Çukurova'daki Türkler tek bir vilayette toplansa yine de araziye nispetle nüfus dengesi sağlanamamaktaydı. Nüfus azalmasının en büyük sebeplerinden biri olan sıtma, frengi, verem gibi hastalıkların vasıflandırılarak bunlara karşı mücadeleden bahsetmekle hastalıkların önü alınamamaktaydı. Dönemin basını, gazetelerde yer alan yazıların hastalıkları önlemede yetersiz olduğunu gördüğünden, halka bu hastalıkların kötü sonuçları hususunda bilgi verilmesini öne sürmekteydiler. Bunun için hükümetin organize bir sağlık teşkilatına sahip olması gerekiyordu. İkinci olarak da bu iş için çalışacak hususi cemiyetlerin teşkili savunulmaktaydı. Memleketin geleceği için hayati öneme sahip olan nüfus azalması konusunda hükümetin harekete geçmesi bekleniliyordu. O dönemde hükümetten beklenen sert kanunlar ve mahalli ihtiyaçlara uygun sıhhi teşkilat yapılması iken, merkezi hükümet kadar vilayetlerin de çaba göstermesi istenilmekteydi. Sıhhiye müdüriyetlerinin vilayetlerde az da olsa teşkilatı olmasına rağmen teşkilatı idare edecek ne kalifiye elemanları, ne de doktorları vardı. Hali hazırdaki doktorlar ise merkezlerde kümelenmekte ve taşraya çıkmak istemediklerinden taşra doktorsuzluktan adeta "feryad etmekteydi". Dönemin kamuoyunda nüfus azalması "genel sıhhat meselesi" olarak nitelendirilmekte, genel sıhhati temin ise

doktorların sorumluluğunda görülmekteydi²². Nüfus dönemin gazetelerinden “İleri”de çoğunluk kanunu olarak tanımlanırken, Türkiye’deki nüfusun gözle görülür bir şekilde azalması ise “*lakaydi*” olarak nitelenmekteydi. Nüfus meselesinin ihmal edilerek kayıtsızlığın ebedi tahribatına mukaddermiş gibi boyun eğmek Celal Nuri Bey’e göre, büyük bir hataydı. Celal Nuri Bey, peşpeşe nüfusu kemiren sebeplerin başında milletin kendini koruma hususunda gösterdiği kayıtsızlığı görmekteydi. Anadolu’yu baştan başa kaplayan bedensel hastalıklar, iklimin tesirleri ve bu olumsuzlukları gidermedeki biganelik durumu daha da kötüleştirilmekteydi. Celal Nuri Bey, her şeyi hükümetten beklemeyi zaaf göstergesi olarak görürken, hükümetin de millete yardım ettiği müddetçe var olduğu görüşündeydi. Ona göre, içtimai hedef için her türlü fedakarlık yapılmalı, zira bu fedakarlıkları gereği gibi yapanlar medeniyeti en iyi temsil edenlerdi. Ancak maddi kuvvetlerini bu uğurda sarf edenler sayesinde cemiyetlerin yaşaması mümkündü. Türk Milleti’nin bekası hususunda ferdlere büyük sorumluluklar ve fedakarlıklar düşmekteydi. Nüfus meselesi hususunda hükümet kudretinin ölçüsünde uğraşırken, ferdlerin de fikren, bedenlen hizmet etmekten sakınması kabul edilemezdi. Ona göre, “*terazinin gözünü dolduran ekseriyetti.*” Ayrıca kayıplar hususunda ise Celal Nuri Bey, elde doğru istatistiklerin olması halinde dehşete varan oranların ortaya çıkacağını söylemekteydi. Kendisi bu durumu, “*bereketli nesil ile meşhur olan milletimizin tenakıs-ı nüfus kadar acıklı bir şeyi olamazdı*” sözleriyle nitelemekteydi. Sürekli seferberlikler, genel sağlığa yeteri önemi vermeme, cehalet ve dalalet Türk Milleti’nin nüfusunu gözle görülür bir şekilde düşürdüğü gibi, maddi-manevi gelişimi de tıkamıştı. Sadece Anadolu’da değil İstanbul’da dahi savaş, ardında kimsesiz kalan çocuklar ordusu doğurmuştu. Sokaklarda, kaldırımlarda elbisesiz dolaşan birçok çocuk Celal Nuri Bey’in ifadesiyle, “*yar ve agyarın önünde acı bir ceriha-i milliye örneği idi.*” Kendisi sözlerini şu şekilde sürdürmüştü. “*yaşadığımız bu toprağın muhafazası için kanını*

22 **İkdam**, 14 Kanun-i Evvel 1918. Savaş sonrasının yoksulluğu, sıhhi şartların olumsuzluğu dönemin roman ve şiirlerinde yer bulabilmekteydi. Nitekim, M. Akif Ersoy’un Safahat’inin “Hasta” şiirinde, “*edecek yok, çocuk artık yola girmiş, gidiyor. Sol taraftan akciğerin zirvesi tek-mil çürümüş, hastalık seyr-i tabisini almış, yürümüş. Devr-i salisteki asarı o melun marazın, var tamamıyla, değil biçbir arazın...*” dizeleri yer ederken, yine Safahat’ta babası ölüp küfesiyle ailesine bakmak zorunda olan Küçük Hasan’ın durumu şu satırlarda ifadesini bulmaktaydı: “*cılız bacıklarının dizden altı çırpıplak. Bir ince mintanın altında titriyor, donacak. Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer. Dügümlü alınının üstünde sade bir çember. Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryad... Bu bir ayaklı sefalet ki yalnayak, baş açık...*”; Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz, s. 33, 43.

dökmüş bir takım şüheda isimlerine müsadif oluruz. Yediğimiz ekmeğe varıncaya kadar kendilerine minnet duyduğumuz şüheda evlatlarına karşı gösterilen bu lâ-kaydıya nankörlük demek olur. Hissedeceğimiz tesir-i elemi teskin edemezsiniz.” Bununla beraber vazifesini layıkıyla yapanlar olduğu gibi, kendisi bu konudaki çalışmalarından dolayı Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne teşekkür ederken, gücü nispetinde herkesi cemiyete yardım etmeye çağırıyordu. Zira, korunmaya alınan bu çocuklar Türkiye'nin yarınki nüfusunu oluşturacaktı²³.

Her ülkede büyük şehirlerdeki nüfus ile köy nüfusu arasında belli bir oran vardır. Herhangi bir ülkede şehir-köy nüfusu arasında oran bozulursa oradaki doğal hayatın devamı sekteye uğrayacağından o ülkenin ekonomisi bozulur. Mütareke döneminde şehir nüfusu ile köy nüfusu arasında büyük dengesizlikler göze çarpmaktaydı. Nitekim, mütareke döneminin Anadolu dahilindeki köylerin mevcut nüfusu savaş sırasında büyük oranda değişime uğramıştı. Dört yıl süren savaş Anadolu'daki köylerin nüfusunu yarı yarıya indirmişti. Harbin getirdiği olağanüstü durumdan dolayı köylerde eşkıyalık artmış, nüfus ve servet sahibi köy eşrafı kasabalara göç etmişti. Özellikle İzmir'in işgalinin ardından başlayan muhaceretlerle bu durum daha da kötüleşmişti. Muhacirlerin büyük kısmı İstanbul'a geldiğinden, köy-şehir nüfus oranı bozulmaktaydı. Büyük şehirlere gelen nüfusun geldikleri köylerde olduğu gibi üretici olmalarına imkân olmadığından tüketici konumuna dönüşüyorlardı. Bu durumun devamı gelecek için ciddi iktisadi olumsuzlukların da habercisiydi²⁴. Türk basınındaki nüfus tartış-

23 **İleri**, 10 Haziran 1919. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmaları için bkz. Cüneyd Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yay, İstanbul 1999; Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011. Mütareke döneminde Yunanistan hızla Adalar ve Kafkasya'dan Türkiye'ye taşıdığı Rumlarla demografik yapıyı lehine bozmak için faaliyetlere başlamıştır. Yunanistan'ın bu politikasını Türk siyasi çevreleri olduğu kadar kamuoyu da takip etmekteydi. Bu konuda bkz. Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay, İstanbul 2006.

24 **Vakit**, 26 Eylül 1920. Dahiliye Nazırı Mayısın ilk Perşembe gününü izdivac günü addederek bütün nişanlıları müsrifsizce evliliğe teşvik etmiştir. Dahiliye Nazırı genelgesinde, *“pek tabii olduğu üzere köyleri mamur, köylüleri müreffeh ve mesut olmayan memleketlerin şehir ve kasabalarında görülebilecek asar-ı huzur ve imran temelleri çürük bir binanın bazı aksamındaki mazarrat-ı zahire kabilindedir. Vatan, evlad-ı vatan denince hatıra her şeyden evvel köyler, köylüler gelmeli. Köyler olmazsa aç, çıplak kalacağız. Köylüler bulunmazsa vatanın en fedakar, en necip müstafilerinden mahrum kalacağız. Herkes, alelhusus, biz idare memurları hiç unutmamalıdır.”* ifadelerinin altını çizmişti. Rumeli'den Hicaz'a kadar devletin bir çok yerinde vazife gördüğünü belirten Dahiliye Nazırı, mutasarrıfların, kaymakamların köylülerle baba-oğul gibi olmalarını, görevlerinin sadece köylüden vergi alma olmadığını, en önemli görevlerinin köylülerin huzur ve saadetlerini temine yönelik olduğunu söylemişti; **İkdam**, 26 Şubat 1920.

maları Ankara'daki mecliste de gözlemlenebilmekteydi. Meclisin 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, I. Dünya Savaşı'ndan önce memlekette erkek nüfusa nispetle kadın nüfusun yaklaşık olarak dört misli daha fazla olduğunu, fakat savaşın getirdiği kayıplarla bu oranın beş-altı misline ulaştığını söylemiştir. Emin Bey şahsi gözlemlerine göre, erkeklerin dış tesirlere kadınlardan daha fazla mağruz kalmaları sebebiyle frenginin sıklıkla erkeklerde görüldüğünü, bazı şehirlerde görülen oranları ise, Burdur'da % 60, Bursa'da % 45, Konya'da % 40 olarak vermiştir²⁵.

Dönemin gazetelerinde zaman zaman azalan nüfustan dolayı evlenmeyi teşvik edici haberler yayımlanmaktaydı. Bu habelere olumlu veya olumsuz tepkiler gelebilmekteydi. İkdam Gazetesi'nde çıkan bir habere atfen Beşiktaş'ta oturan doktorlardan Niyazi Ali Bey, azalan nüfusun sebepleri hakkında bir yazı yazmıştır. Nüfus azalmasının asıl sebebini halkın sıhhi kaidelere riayet etmemesinde gören Niyazi Ali Bey, sadece Anadolu'nun ücra köylerinde değil, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde de halkın hıfzıssıhha'ya karşı kayıtsızlığı üzerinde durmaktaydı. Ona göre, okullarda özellikle inas mekteplerinde lüzumsuz bazı derslerin yerine hıfzıssıhha gibi önemli bir ders koyulmalıydı. Bazı okullarda hıfzıssıhha dersi muadili dersler varsa da bunlar yetersizdi. Müfredata koyulacak dersler günün ilmi şartlarına uygun, kapsamlı, batı standartlarında olmalıydı. Kazalarda ve rüştiye mektebi bulunan yerlerde dersi daha geniş bir şekilde vermek için mutlaka mahalli doktorlar, daha küçük yerlerde sıhhiye memurları kullanılmalıydı. Bu şekilde hareket edilmesi bütçeye de yük olmazdı. Savaşın getirdiği ortamdan dolayı frengi, verem gibi hastalıklarda gözle görülür bir artış olduğunu ifade eden Niyazi Ali Bey, frenginin zavallı köylüler, hatta tahsilli insanlarda bile görülebildiğini, bu durumun ise Türkiye'nin gelecek neslini tehlikeye attığının altını çizmekteydi. Bir çok ocağı söndüren verem ise fizyolojik zayıflıktan ötürü zuhur etmekteydi. Niyazi Ali Bey, nüfus azalmasını milletin geleceğini etkileyen önemli bir sorun olarak gördüğünden sadece mekteplerdeki eğitimle değil, halka açık yerlerde konferanslar verilmek suretiyle umuma teşmilini istemekteydi. Köylüler nezdinde eğitim tamamlayıncaya, kavranıncaya kadar meşihat makamı tarafından köylere eğitim amaçlı vaizler gönderilmeliydi. Niyazi Ali Bey, iyi tertip edilmiş bir programla sıhhi kaidelerin köylüye telkininin müessir olacağı kanaatindeydi. Hükümet bu önlemlerden başka seyyar

25 TBMM Zabıt Ceridesi, c. 7, Devre I, İctima Senesi 1, 125. İctima, Ankara 1958, s.71-72.

frengi doktorluğu teşkilatını yaygınlaştırmalı, evliliklere ise ciddi sıhhi kayıtlar dahilinde müsaade etmeliydi²⁶.

Anadolu'nun nüfusunu arttırmak için her şeyden yararlanılması düşünülmekteydi. Dönemin gazetelerinden İkdam'da Ahmet Cevdet Bey, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı usullerden olan devşirmenin Anadolu nüfusunun daha çabuk azalmasını önlediği görüşündeydi. Ona göre, savaşlarda esir edilen erkek-kadınların Müslüman olup evlenmeleri bir taraftan Osmanlı Devleti'ndeki nüfusa olumlu katkı yaparken diğer taraftan ırkın yenilenmesine yardımcı olmaktadır. Fakat bu durumun *"güzel kadın almak sevdasıyla hiç tekemmül geçirmemiş milletleri de kanımıza çok fazla karıştırmışız. Bunun netayici evlatlarında görülmüştür."* tarzında sakıncaları da vardı. İslamiyeti ve Osmanlı tabiiyetini kabul etmek şartıyla ülke dışından gelecek unsurlara devlet kapılarını açmalıydı. Özellikle gelişmiş ülkelerden gelecek insanların evlendirilip, sahip oldukları çağdaş ilimleri öğretmeleri memleketin geleceği açısından yararlı olurdu. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek dışarıdan gelen insanların imar ettiği A.B.D. idi. Anadolu'ya vakit geçirmeksizin 500-600.000 muhacir getirtilmeliydi. Ahmet Cevdet Bey'in tavsiyelerinden biri, Anadolu'da aydın insanlarla meskun numune çiftliği vazifesini görecek köyler kurulmasıydı. Sorumluluğu ise memleket için hiçbir şey yapmadıklarını söylediği hükümetin Ziraat Nezareti ve onun müfettişlerinde görmektedir. Bazı köyler peynir imalini bilmediğinden sütlerden istifade edilememekte, Anadolu'nun bir çok beldesinde meyve ağaçları kesilmiş veya yakılmıştı. Anadolu'da bazı yerlerin halkı en zaruri ihtiyaçlarını bile karşılayamadığından açtı. Ahmet Cevdet Bey'e göre memleketin İsviçre örneğindeki gibi imar edilmesi gerekiyordu. En kısa sürede Türkiye'nin belirli bir coğrafyası olmalı, hangi bölgelerin verimli veya hangi bölgelerde ne tür hastalıkların görüldüğü tespit edilmeliydi. Daha sonra memleketin sanayi, zirai, sıhhi haritası çizilmeli, doğum ile ölüm arasındaki oranlar tespit edilmeli ve buralara vazifesini layıkıyla yapan, çağdaş bilgilerle donatılmış memurlar gönderilmeliydi. Türkiye için hayati öneme haiz olan nüfus meselesi hususunda Ahmet Cevdet Bey, milletin ölümden korunup nüfusunun artmasını sağlayacak belirli bir teşkilatın olmadığından bahsetmekteydi. Ahmet Cevdet Bey'e göre, bu konu her ailenin üç çocuk sahibi olması, 9-10 yıl zarfında nüfusun 20-25 milyona ulaşması gibi kişisel önlemlerle çözümlenemezdi. Bazı yerlerde Türk unsurunun frengiden yok

26 İkdam, 24 Mart 1920.

olmaktan korunması için o yerlerdeki erkekler eğitime tabi tutulmalıydı. Zira, bu erkeklerden doğacak çocuklardan memlekete fayda gelmesi beklenemezdi. Memleketi tahrip eden, Türk kadınına hakaret olan fuhuş, aynı zamanda nüfusu eksi yönde etkilemekteydi. Erkekleri sadece evliliğe sevk etmek soruna bir çare değildi. Meşru sebepler olmadan eşi boşamak, çocukları perişan halde bırakmak kabul edilemezdi. Aile ocağı vatan kavramının başlangıç noktası olduğundan kadınlar da belli bir eğitimden geçirilmeliydi. Boşanan aile çocuklarının vatana hizmet edebilmeleri şüpheliydi. Ahlaken kuvvetli bir toplum oluşturulduğunda dinamik bir nüfus elde edilebileceğini söyleyen Ahmet Cevdet Bey, önceki devirlerde bir Türkün 25 yaşına kadar evlendiğini, bu sayede fuhşun az olduğunu ifade etmekteydi. Ahmet Cevdet Bey, hükümet memurlarının bilmesi gerekli bir diğer ilmi ise istatistik olarak görmekteydi. Zira, tüm devlet dairelerinin belli istatistiklere ihtiyaç duyduğu o devirlerde Bulgaristan'da bile nahiyelerde sayım cedvelleri mevcutken, Türkiye'de ise müsbet veriler yoktu. Yapılan kanunların Avrupa'da olduğu gibi istatistik ilmi dikkate alınarak yapılması gerekiyordu. Aksi taktirde şahsi veya taklidi yapılan kanunlarla memleketin herhangi bir fayda sağlaması beklenemezdi.²⁷

Nüfus İstatistikleri

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde nüfus açısından büyük bir yıkımla sonuçlanmıştı. Sözelimi, 1918 yılının ilk 6 ayı içinde vuku bulan doğum miktarı önceki seneye nispetle 6.324 nüfus noksan, ve vefat miktarı da 304 nüfus fazla olduğu görülmekteydi²⁸.

Nüfus meselesi Paris Barış Konferansının en önemli konularından biriydi. Çünkü bu sorun ekonominin en önemli meselelerinden birini teşkil etmekteydi. Zira senelerce süren savaşta fabrikalarda çalışacak milyonlarca genç insanın ölüme gönderilmesi tüm dünya ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur. Savaş sonu çocuğu fazla olan ailelere ikramiye verilmesi, evliliğe teşvik, bekarlık vergisi tarhi gibi vasıtalar nüfusu arttırmaya yönelik tedbirler olarak göze çarpmaktaydı. Tüm bu mesaiye rağmen Avrupanın her yerinde vefata nispetli doğumun azlığı, doğum-ölüm dengesini bozmaktaydı. Mütareke döneminde doğumlar ölüm oranları hemen hemen dengeli olan tek memleket İsveçti. İstanbul'da ise

27 **İkdam**, 17 Mart 1923.

28 **Vakit**, 21 Kanun-i Evvel 1918.

bu durum kıyas kabul etmeyecek bir derecedeydi. İstanbul nüfusu 1919 senesi istatistiklerine göre doğum 6105 iken, vefat 9319, nikah 10182, boşanma ise 2054 idi. Bu durumun devam etmesi zaten yetersiz olan nüfusun tümden yok olması manasına geliyordu. Ayrıca nüfusun azalması memleketin zirai kabiliyet ve ekonomiden istifadesini imkansız hale getirmekteydi. Nüfus azalmasının önüne geçerek doğumları arttıracak önlemlerin arttırılması gerekiyordu. Bunu temin edebilmek ise ekonomi, sağlık ve eğitim meseleleriyle alakalıydı. Nüfus artışının bir millete getirdiği en önemli artılardan biri de servet artışıydı. Herkesçe malum olan meselenin en önemli taraflarından birini sağlık oluştururken gözden kaçan ise eğitimdi. Mütareke döneminde bebek ölümleri çok sık görülmekteydi. Buna en büyük sebep olarak da annelerin çocuk sağlığına, çocuk büyütmesine vakıf olmamaları gözükmekteydi. Kız mekteplerinde bilhassa İstanbul Darülmuallemi'nde çocuk yetiştirme hususunda bir ders yoktu. Özellikle Kız Öğretmen Okulu'nda talebelere pedagoji ile beraber sağlık dersleri de verilmekteydi. Daha sonra bu öğretmenlerin gittikleri köylerdeki kadınlara konferanslar vermek suretiyle onları aydınlatmaları tavsiye edilmekteydi. Vefatı azaltmak, doğumu arttırmak ve yaşayanlara mesud bir hayat sunmak üzere eğitimle ilgili bir diğer vasıta da ırk ıslahı meselesiydi. Bu dönemde özellikle Amerika ve İngiltere'de öğretilmekte olan bu ilmin en önemli hedefi doğumu arttırmak buna karşın vefatı azaltmak çarelerini araştırmaktı²⁹.

Milli Mücadele yıllarında dönemin gazetelerinde İstanbul'un nüfusu görülebilmekteydi. İstanbul Nüfus Müdüriyetinin 1920 senesi Ocak, Şubat, Mart, Nisan ayları arasındaki verdiği istatistiklere göre, dört ay zarfında İstanbul'da doğum 1663 kişi, ölümler ise 3793 kişiydi. Ölümlerin doğumlardan fazla olması elbette düşündürücüydü. İstatistiklerde erkek doğumu 882 iken kadın doğumu 776, erkek ölümü 1952 iken kadın ölümü 1841 idi. Doğumlar en fazla Nisan ayında, vefat ise Ocaktaydı. Ölümlerin en fazla görüldüğü yaş aralığı 5-6 yaşlarıydı. 20 yaşına kadar en fazla vefat edenler 1-5 yaş arası gruplardı. Bir milyon nüfusa sahip İstanbul'da; 3725 nikaha karşılık, 704 boşanma vakası görülmüştür. Ocak ve Nisan aylarında eşit sayıda olan nikahlara karşı boşanmalar Nisan ayında daha çoktu. 20-25 yaşları arasında olanlar, 30-40 yaşları arasında olanlardan fazlaydı. Dört ay zarfında ilk kez evlenen kadınların sayısı 456, ikinci kez 160, üçüncü kez evlenenlerin sayısı da 78 olarak verilmiştir³⁰.

29 **İkdam**, 13 Nisan 1920.

30 **İkdam**, 25 Mayıs 1920.

İstanbul Nüfus Müdüriyetinin 1920 senesi Mayıs, Haziran, Temmuz ayları arasındaki verdiği istatistiklere göre, üç ayda 1281 doğuma karşı, 1491 vefat vardı. Doğumların 693'ü erkek, 588'i kızdı. Vefatın % 70'i 40 yaşına kadar olanlardı. 1-5 yaşına kadar olanlarda 124 vefat olmasına rağmen, 80 ve üzerindekilerde 51, 30-40 yaşında olanlardan 182 kişi ölmüştü. 30-50 yaşa aralığındakilerde ise 395 vefat vardı. Yapılan nikah sayısı da 1275'ti.³¹

İstanbul Nüfus Müdüriyeti tarafından İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar merkez ve mülhakatı şubelerinden gönderilen istatistiklerde Ağustos, Eylül, Ekim ayları için yapılan istatistikler şu şekildeydi;³²

Üç ay zarfındaki doğumlar

	Erkek	Kız
Ağustos	221	187
Eylül	189	276
Ekim	226	184
Toplam	636	647

Üç ay zarfındaki ölümler

	Erkek	Kız
Ağustos	289	223
Eylül	378	272
Ekim	361	256
Toplam	1028	751

Doğumların 1283 olmasına karşı, ölümlerin 1779 olması bize ölümlerin doğuma nispetle % 28 fazla olduğunu göstermektedir.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin İzdivac Kanunu Teklifleri

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, mecburi evlilik hakkındaki ilk kanun teklifi TBMM'nin 17 Şubat 1921 tarihli oturumundaydı. Salih Efendi, konuşmasına memleketin çeşitli kısımlarında zaman zaman ortaya çıkıp, sürekli ge-

31 **Vakit**, 24 Ağustos 1920

32 **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1920.

nişleme itiyadı gösteren iki hastalık olan verem ve frengiye atıf yaparak başlamıştır. Bu iki hastalık hakkında yapılanların sadece muayene ve tedaviden ibaret olduğunu, hastalıkların temelindeki sebeplerin ise araştırılmadığına vurgu yapan Salih Efendi, alınan tedbirleri yeterli görmemekteydi. Zira, kendisi bu durumu *“hilkat ve tabiat itibariyle melekiyetten uzak olan Hazreti beşeriyet tab’an yer, içer, erkeklik, dişilik yapar ve hiç bir kuvvet bunun önüne geçemez.”* sözleriyle nitelermekteydi. Salih Efendi, ayrıca memleketin genel sağlığı hakkında gördüğü kişilerin de kendisiyle aynı fikirde olduğunu, frenginin fuhuş ve sefahatten, veremin düşünce ve sefaletten ileri geldiğini söylemiştir. Her erkek babalık, her kadın analıkla görevliken, sosyal hayatın faydalarından habersiz olan bir kısım bekar, aile hayatından sakınmakta, fuhşa ve sefahate düşkün olmaları sebebiyle memleket topraklarında firenginin yayılmasına sebep olmaktaydılar. Salih Bey’e göre, memlekette firengi yayılırken, birçok genç kız ve sahipsiz kalan dul-lar kendilerine uygun bir koca bulamadıkları düşüncesiyle felakete, sefalete ve sonuçta vereme maruz kalmaktaydılar. Ayrıca I. Dünya Savaşı kısmen ahlaki zedelerken, genel nüfusu erittiğinden ovalar dağa dönmekteydi. Erkekler hızla azalırken kadınlar artmakta bu durum ise evliliği mecburi, çok eşliliği lüzumlu hale getirmekteydi. Ona göre, bu vahim durumu görmemek *“hamakata delalet”* etmekteydi. Sonsuza kadar hür ve müstakil yaşamak isteyen bir millet her şeyden evvel sağlığını ve nüfusunu korumak zorundaydı. Zira, sağlık ve servet bir milletin bekasını, hastalıklar ise aynı milletin mahfolmasını getirirdi. Bu yüzden TBMM Hükümeti dahilinde bulunan bekarları fuhuş ve safahatten korumak, genel sağlığı hastalıklardan kurtarmak ve milli varlığın bekasını sağlamak için tüm bekarların *“velayet-i amme”* hükümlerine göre mecburi evlilikleri bir kanun olarak teklif edilmiştir. Bu kanun şu hükümleri içermekteydi:

Madde 1. TBMM’nin nüfuzu dahilinde isteğe bağlı evliliğin başlangıcı on sekiz, sonu ise yirmi beştir. Yirmi beş yaşını tamamlayıp mazeretsiz olarak evlenmeyenler evlilikle mükellef tutulacaktır.

Madde 2. Yirmi beş yaşında olup da doktor muayenesi sonucu evlilikleri sağlıklarına, sağlıkları evliliklerine mani olanların ise evlilikleri düzenlenecek müşterek raporla belli bir süreye kadar ertelenecektir. Tedavisi mümkün olmayanlar evlilikten men edilecektir.

Madde 3. Esasta memlekette evli olup ticaret veya memuriyetten dolayı diğer mahallere bekar olarak gidip, orada iki yıl bekar olarak ikamet mecburi-

yetinde bulunacağını, mahalli hükümete vermek mecburiyetinde bulunduğunu beyanname ile bildirenler veya mazeretlerinden dolayı ailesini yanına getiremeyeceği sabit olanlar mecburi evliliğe tabi olacak ve iki sene sonunda her iki zevcesini aynı mahalde toplamak mecburiyetinde olacaklardır.

Madde 4. Yirmi beş yaşını tamamlayıp da evlenmeyenler başta olmak üzere, orduda vatani görevle muvazzaf veya bir suç sebebiyle hapis olduğu veyahutta sıhhi bir sebeple mazereti olduğu kayıtlı olanlar evleninceye kadar her yıl gelir, hasılat ve aylık ticaretinin dörtte biri yargıyı gidilmeksizin, zabıta kuvveti ile tahsil edilerek mahallinin belediyesi vasıtasıyla Ziraat Bankalarına ödenecektir. Ayrıca evlenecek fukaraya bir mukayese nisbetinde ikramiye olarak verilecektir.

Madde 5. Bir memleketin asli sakinlerinden olmayıp da evli olduğu halde asli sanat-ticaret kasdıyla diğer mahalle bekar olarak gidip üçüncü maddedeki açıklanan tekliflere altı ay zarfında muta olmayanların ticaret-hasılatlarının % 15'i, dördüncü maddede açıklanan usule göre sarfolunacaktı. İki senelik ikametinin ardından ailesinin yanına getirmeyen veya evlenmeyenler zabıta kuvveti ile memleketteki ailesinin yanına iade edilecektir.

Madde 6: Yirmi beş yaşını tamamlayıp evlenmeyenler, dördüncü maddedeki cezadan başka hiç bir sebep ve bahane ile devletin genel hizmetlerinden ve milletin seçilmiş heyetinden herhangi bir vazife alamayacaklardır.

Madde 7: Elli yaşında olup gerek mali durumları gerekse bedeni şartları müsait olan tek zevceli erkekler, memleketin sosyal ihtiyacı sebebiyle ikinci bir evlilik vergisiyle mükellefti. Makul olmayan sebeplerden dolayı vergiye uygun olmayanlar, memleketin müdafası uğruna hayatını kaybetmiş olan şehitlerin sahipsiz kalan evlatlarından servetleri oranında birden üçe kadarınının işlerini teminle mükellef olacaktır.

Madde 8: Yirmi beş yaşından önce evlenipte emsalleri silah altına davet edilenler, hali hazırdaki orduda talim görmek üzere bir buçuk yıl askerlikle mükellefti. Belirlenen yaşa dahil olup evlenen veya evlenmeyenler üç yıl askerlik hizmetiyle mükellef olacaklardı.

Madde 9: Birinci maddede açıklanan evliliğin başlangıç ve sonu arasında evlenecek olan erkekler arasında topraksız çiftçiler varsa, bu gibilere ikametgahlarına en yakın yerde yüzden üçyüz dönüme kadar toprak bedelsiz olarak verilecektir.

Madde 10. Sanat ve ticaret erbabından olup fakr  zaruretleri sebebiyle sermayesi olmayanlar yirmi beş yaşından once evlendikleri taktirde kendilerine  c yıl içinde faizsiz ödenmek şartıyla elliden yüz liraya kadar sermaye verilecektir.

Madde 11. Pederi-validesi ve reşid yaşına ulaşan erkek, kardeşi olmayan kız veya kadınların eşleriyle keza pederi, valide ve reşid yaşına ulaşmış erkek kardeşi olmayan erkekler yaş mükellefiyetinden önce evlendikleri taktirde askerlikleri tecil olunacaktır.

Madde 12. Yirmi beş yaşından önce evlenipte  c çocuğu olanlardan ikisi, beş çocuğu olanlardan  c , hükümetin gece mekteplerine ücretsiz olarak kabul edileceklerdi. Beşten fazla çocuğu olanların ikisi müstesna olmak üzere kalanlarına, köylü ise senelik bin, şehirli ise senelik iki bin kuruş devlet tarafından on  cer yaşına kadar ayrıca iaşe bedeli ödenecektir. Üstelik dörtten fazla erkek çocuğu doğuran kadınlara bir kereye mahsus olmak üzere  c bin kuruş ikramiye verilecektir.

Madde 13. Mekatib-i Aliyye öğrencilerinden olup da eğitimle ilgilenenler, gerek hükümetin tayini, gerekse milletin seşimiyle memleketten uzak yerlerde vatan hizmetiyle meşgul olanlar görevlerinin sonuna kadar evlilik vergisinden muaf olacaklardı.

Madde 14. Yirmi beş yaşını tamamlayıp da hükümetin evlilik kanuna uymayarak fuhuş ve sefaleti alışkanlık edinenler, sanat-ticari mesleklerinden hiçbirine girmeyen ve sosyal milli kanunlara uymayıp “*serseriyane vakit ge irmeği kendisine meslek ittihaz edenler*” yirmi altı yaşına kadar ışlahı halletmedikleri taktirde mecburen amele hizmetlerinde iaşesini temine kafi ücretle istihdam ettirilecekti.

Madde 15. Elli yaşını tamamlayanlar bu kanun teklifine tabi tutulamaz.

Madde 16. Kanun neşir tarihinden itibaren  c ay sonra uygulanacaktır.

Madde 17. Kanunun uygulanmasından Dahiliye, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, Adliye ve Maliye vekillerinin sorumlu olması kararlaştırılmıştı.

Kanun teklifinin müzakereye konup konulmaması hakkında mebuslar arasında tartışmalar olmuştur. Bunun  zerine Salih Efendi, mecliste evli bir kaç mebus hariç, diğerlerinin gerçeği gördüklerini, evliliğin dini bir emir, ibadete takaddüm edecek noktaları olduğunu söyleme gereği duymuştur. Ona göre, genç erkeklerin ve kadınların bir kısmı kendilerini kötü işlere sevk eden amillerin tıb-

bi, fikri sebeplerini anlayamamaktaydılar. Nüfusun azalması ordunun çürümesi, mevcut kuvvetlerin zaafa uğramasını getirmekteydi. Üstelik bunu dünyadaki her devlet görebilmekteydi. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin Türkiye'nin sadece kendisine benzediğini serd etmesi üzerine Salih Efendi, konunun memleketin hayati meselesi olduğunu söylemiştir. Söz alan Kastamonu Mebusu Dr. Suat Efendi, encümende aynı esasta bir layiha olduğunu söylemesinin ardından oturma başkanı, kanun teklifinin müzakere edilip edilmeyeceğini oya koymuştur. Mebusların aleyhte el kaldırmalarıyla Salih Efendi'nin kanun teklifi müzakereye açılmadan reddedilmiştir.³³ Fakat Salih Efendi, teklifin reddinden dolayı umutsuzluğa kapılmayıp yeniden sunmayı düşünmekteydi. Konu hakkında Vakit Gazetesi muhabirine bir demeç vermiştir. Anadolu'nun her tarafını dolaştığını, memleket için kanunun gerekliliğine inandığını söyleyen Salih Efendi, kanun teklifinde bazı noksanların görülmekle birlikte kanunun lehte ve aleyhinde söz söyleme hakkının ilim adamlarında olduğunu söylemiştir. Salih Efendi, heyet-i umumiye kararının olumsuz olduğunu görür görmez kendi kendini evlenmeye zorlamak suretiyle şahsi davasının savunmasında hiçbir noksan bırakmamıştı. Salih Efendi'ye göre, meclisin meşgul olduğu meselelerin başında olan hali hazırdaki savaş ve getirdiği hem cephe hem de gerisindeki yıkım, teklif lehine bir hava oluşturacaktı. Evlenmenin ciddi bir safhası da, nüfus meselesinde evliliğin ilk şart olduğu gerçeğiydi³⁴.

Salih Efendi'nin bu mücadelesi birinci meclisin mebusu ve iktisat encümeni üyesi Damar Arıkoğlu'nun hatıralarında yer bulmuştu. Meclisteki kulis çalışmalarında adı geçen mebustan destek isteyen Salih Efendi, öncelikle savaş sırasında doğu cephesindeki bozgun ve getirdiği nüfus kaybı ardından Ermeni çetelerin saldırılarıyla geriye kalan kadın ve çocuklardan bahsetmiştir. Yaşamak için yiyecek-giyeceğin yanında ikinci olarak tabiat kanunlarının emrettiği ihtiyaçlar vardı. Kadınların çokluğuna karşı erkeklerin azlığından, bunların bir kısmının ise sinir hastası olduğuna dikkat çeken Salih Efendi, bu durumdaki insanlara yardım etmeyi vicdani bir vazife addetmekteydi. Salih Efendi, sözlerine şu şekilde devam etmiştir. Damar Arıkoğlu ile aralarında şu konuşma geçmişti:

33 **TBMM Zabıt Ceridesi**, c. 8, Devre I, İctima Senesi 1, 155. İctima, Ankara 1945, s. 358-361; Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, yıl 2010, sayı 27.

34 **Vakit**, 14 Mayıs 1921.

“Oğul, kanunumun özü her erkeğin dört kadın alması mecburiyetidir. Aksi hareket edenlerin tecziyesini talep eder. Hele bekar olup ta evlenmeyenler hakkında kanunumda vazettiğim ahkam çok ağırdır... mebusların eline evrağı tutuşturdu. Kayıtsız şartsız mevcut azaların hepsi hocanın parlak düşüncesini tebrik ederek, kanun layihasına imza attılar. Bende imzayı attım. Hoca Salih çok memnun ve müteşekkir...” Birkaç gün içinde meclis üyelerinin yarısından çoğunun imzasını alan Salih Efendi’ye göre, kanuna imza en büyük vatanperverlikti. Davasının zaferinden emin olan Salih Efendi’nin neşesi, kanun teklifinin müzakeresi için yapılan oylamada üç lehte oy çıkmasıyla sona ermişti.³⁵

Erzurum Mebusu Salih Efendi’nin TBMM’ye verdiği ve akabinde görüşülüp reddedildiği “*izdivac ve ta’dad-ı zevcat*” hakkındaki kanun teklifinin üzerinden bir yıl geçmişti. Teklifi reddedilmiş olmakla Salih Efendi bu fikrinden vaz geçmemiş, geçen bir yıl boyunca fikrini arkadaşlarına kabul ettirmeye çalışmıştır. Salih Efendi, kanun teklifini yeniden TBMM’nin genel kuruluna takdimle kabulünü teklif etmişti. Meclis iç tüzüğüne göre, reddedilen bir teklifin yeniden yapılabilmesi için en azından bir yıl geçmiş olması gerektiğinden Salih Efendi bir yıl beklemek zorunda kalmıştır. Salih Efendi, kendisiyle görüşen Yenigün muhabirine bir demeç vermiştir. Bu defaki kanun teklifinin 104 arkadaşı tarafından imzalandığını, bu yüzden kabul edileceğinden ümitli olduğunu söyleyen Salih Efendi, arkadaşlarını ikna hususunda yoğun mesai harcadığının altını çizmekteydi. Salih Efendi, sözlerini şöyle sürdürmüştür; “*nokta-i nazarıma göre, memleketin halâsı için her şeyden evvel iktisadi bir hayat uyandırılmalı, aynı zamanda nüfus meselesine ehemmiyet verilmelidir. Benim teklifim kabul edilirse nüfus meselesi tamamıyla ve pek iyi surette hal edilecektir. İktisadi hayatın canlanmasını da mütehasısları düşünsün*”³⁶.

Erzurum Mebusu Salih Efendi’nin iki yıl evvel meclise verdiği ilk okunduğunda alkışlarla karşılanan kanun teklifi, encümen tarafından kabul edilmemişti. Yeni hazırladığı kanunda Salih Efendi yeni bir tarz benimsemişti. İlk teklifte 104 arkadaşının imzasını alan Salih Efendi, ikinci teklif için neredeyse meclisin ekseriyetine yakın imzaya ulaştığından sonuçtan emin bir şekilde teklifini meclise vermiştir. Meclis heyet-i umumiyesince layiha encümenine gönderilen teklif,

35 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul 1961, s.267-268. I. Meclisin en renkli kişilerinden biri olarak kabul edilen Salih Efendi hakkında ayrıca bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu**, Çağ Yay, İstanbul 1990, s.138.

36 **İkdam**, 16 Şubat 1922.

encümende müzakereye uygun bulunarak bir mazbata ile tekrar heyet-i umumiyyeye sevk edilmiştir. Daha sonra teklif konusu itibariyle sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye encümenine havale edilmiştir. Kabul edilen teklif müzakere için tekrar heyet-i umumiyyeye sevk edilmiştir. Fakat, mecliste bekarların sayıca fazlalığı teklifin kabulünü engelleyecekti³⁷. TBMM'nin 7 Nisan 1923 Cumartesi günü oturumunda Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, "*Mecburi İzdivaç ve Taaddüd-i Zevcat*" hakkında kânun teklifi görüşülmüştür. Kanunun memleketin nüfus ve namusuyla alakalı hayati bir mesele olduğunu, kanunun ilmi bir nazarla bir profesör dimağıyla ele alınmasını, bu yüzden müzakeresine başlanılmasını isteyen Salih Efendi, şayet teklifin reddi halinde ikinci meclise katılacak arkadaşlarına kanunu "*vasiyeti vicdaniye olmak üzere ve bir memleket borcu olmak üzere tevdi*" ettiğini eklemiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise, "*Çoban koçları, koyunlardan ayırdığı gibi siz de kadınları ayırdınız*" sözüyle karşılık vermiştir. Ardından meclis başkanı, kanun teklifinin müzakere edilip edilmeyeceği hususunda mebusların ellerini kaldırmalarını istemiştir. Fakat mebuslar teklifin müzakeresini reddetmişlerdir³⁸. Salih Efendi'nin gayet vatanperverane olan kanun teklifleri o günün koşullarında en acil kabul edilmesi gerekli kanunlardı. Fakat uzun vadede düşünüldüğünde etkili olacağı şüphe götürmekteydi.

İzdivaç Kanununa Tepkiler ve Türk Kamuoyu'ndaki Tartışmalar

İzdivaç kanun teklifi ve gençlerin evlenmesiyle ilgili Vakit Gazetesi muhabirlerinden Ahmet Şükrü Bey, isminin zikredilmesini istemeyen bir doktor ile mülakat yapmıştır. Doktor, bir erkeğin kendi yaşıyla münasip olmayacak derecede genç bir kadınla evlenmesinin zararlı olduğu görüşündeydi. Üstelik ona göre yaşlı erkeklerin genç kadınlarla evlenmesine mani olmak için kanun yapılmalıydı. Besim Ömer Paşa ise Türk gibi "*güçlü kuvvetli*" çocuklar yetiştirmek için erkek ile kadın arasında yaş münasebetinin bulunması gerekliliğine işaret etmiştir. İsmi vermek istemeyen doktora Vakit Muhabiri Ahmet Şükrü Bey, elli yaşındaki bir erkekle yirmi yaşındaki bir kızın evlenip evlenemeyeceği ve hangi yaşlardaki erkeklerle kızların evlilik yapabileceklerini sormuştur. Doktora göre bu durum kabul edilemeyeceğinden elli yaşındaki bir erkeğin kırk yaşında

37 **İkdam**, 28 Şubat 1923.

38 TBMM Zabıt Ceridesi, c. 18, Devre I, İctima Senesi 4, 19. İctima, Ankara 1959, s.53. İzdivaç kanun teklifi bir kez daha reddedilen Salih Efendi'nin genel af ilanına dair verdiği takrir de reddedilmişti; **İkdam**, 8 Nisan 1923.

bir bayanla evlenmesi gerekliydi. Evliliklerde erkekle kadın arasındaki yaş nispeti öncelikle ahlaken lazımdı. Zira taraflar arasında yaş münasebeti bulunmaması halinde arzu ve hevesler tatmin edilemeyeceği için ahlaksızlığa yol açıyordu. Sosyal açıdan düşünüldüğünde yaşlı bir erkeğin çocuk sahibi olması çok zordu veya çocuk olsa dahi çocuk haylaz ve zayıf olurdu ki bu milletin geleceğini de etkilerdi. Bunu engellemek için yaşlı erkeklerin genç kızlarla evlenmelerine mani olunmalıydı. Doktora göre bunun başarılması bir kanunla mümkün olmayıp tahsil ve terbiye işiydi. Doktor evlilikte erkeğin kadından on yaş daha büyük olması görüşündeydi. Vakit Gazetesi muhabiri, Doktor Kadri Raşit Paşa'yla da görüşmüştür. Kadir Raşit Paşa elli yaşındaki bir erkeğin otuz iki yaşındaki bir kadınla evlenmesi taraftarıydı. Kadri Raşit Paşa'nın formülüyle erkeğin yaşı ikiye bölünerek yedi eklendiğinde ideal kadın yaşı bulunabilmekteydi. Kadir Raşit Paşa'ya göre yapılan evliliklerin daha sağlıklı yapılabilmesi için ortaya koyduğu formülden hareket edilmeli ve yaş nisbetini gözetten bir kanun yapılmalıydı³⁹.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin mecburi izdivac hakkındaki kanun telifi hakkında Vakit Gazetesi muhabirlerinden biri, Dr. Mazhar Osman Bey'in fikrini sormuştur. Evlenecek çiftlerin yaşları için genel bir kaide konulabileceğini, bülüş yaşını tamamlayan bir kızın vücuduyla orantılı olarak evlenebileceğini söyleyen Mazhar Osman Bey, bu durumun istisnaları olabileceği kanaatindeydi. Osman Bey'e göre memleket sıcak olduğu için erkek ve kızların mümkün olduğunca erken evlenmelerine bazı durumlarda müsaade edilmeliydi. Sözgelimi 16 yaşını tamamlayan sağlıklı kız ve erkeklerin evlenmeleri gayet doğaldı. Daha önceleri ekonomik şartlardan ötürü 16 yaşına gelen bir kız evlenirken, o dönemlerde kızların evlilik yaşı 20'li yaşları bulabilmekteydi. Evliliklerde ebeveynler çocuklarının sıhhi durumlarından ziyade ekonomik şartları düşünmekteydiler. O dönemde evliliği ahlaki ve bedeni hastalıklar için bir tür kalkan olarak görenler vardı. Hatta içki müptelası bir genci dahi bu hastalıktan kurtarmak için evlilik tavsiye edilmekteydi. Sinir hastalığı olan bir genç kıza dahi tedavi edilmesi düşünülmeden evlendirilirse iyi olacağı kanaati hakimdi. Osman Bey, sağlıklı, henüz 17 yaşını tamamlamamış bulunan bir gencin evliliğinde bir mahzur bulmazken, 25 yaşını tamamlayıp sağlığı müsaid olmayan bir gencin evlenmesini doğru bulmadığından, mümkünse bunların evliliklerine mani olunması taraftarıydı. Bu yüzden evlilikte yaşı, kesin olarak belirli bir sınır dahiline almak doğru

39 Vakit, 8 Şubat 1922.

olmadığından yaştan ziyade sağlığa dikkat edilmeliydi. Sağlıklı olan her insan her yaşta evlenebilirdi. Yaşlı bir erkeğin genç bir kızla evlenmesi uygun görünmese de bunun istisnaları vardı. Mazhar Osman Bey, evlilik yaşının tespitinde Kadri Raşid Paşa'nın tavsiyesine -erkeğin yaşının yarısına yedi eklenerek erkek için uygun kız yaşının tespiti- katılmaktaydı. Kendisi evlilik kurumunu bir kanundan ziyade terbiye-eğitim işi olarak görmekteydi. Kanunla yapılan evlilikler mevcut kötülükleri zahiri olarak kaldırır gibi görünse de, aynı kötülükler göze çarpmamakla beraber yok olmazdı. Daha tehlikeli ve gizli şekillerde ortaya çıkarlardı. Elbetteki sosyal tehlikenin tahribatı daha fazla genişlerdi. İstanbul'a gelen gençlerin bazıları gayri meşru ilişkilere girmek suretiyle hastalık kaptıklarından daha sonraki aile ilişkilerinde bu hastalığın kötü neticeleri görülebilmekteydi. İktisadi buhran eğitim cehaleti Türk neslini yok oluşa doğru sürüklemekteydi. O halde yapılması gereken evlenecek olanların tüm yurt çapında sağlık raporu almasını sağlamaktı. Mazhar Osman Bey, kanunla, zorunlu olarak evliliğe karşıydı. Ona göre, ekonomik durumu müsait olan herkes tıbben evliliğe mütemayil olduğundan sosyal muhiti hazırlamak yeterliydi. Bir fikir olarak gördüğü bekarlardan vergi alınmasını ise hazinenin ihtiyacı için düşünülebileceğini öne sürmekteydi. Evlenen her erkek çocuk yapmadığından bu yolda alınacak tedbirlerin etkili olacağı garanti değildi. Zira, evli bir erkeği çocuk yapmaya zorlamak abesti. Türkiye'deki nüfusun azlığı doğumun azlığından değil, doğan çocukların yaşatılamamasıydı. Yapılması gerekenin kendi kendine yetişen çocukların hayat ve sağlıklarının korunmasının gaye edinmesi olduğunu savunan M. Osman Bey, sağlık konusunda teoriye değil pratiğe önem verilmesi fikrindeydi⁴⁰.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin mecburi izdivac hakkındaki kanun teklifi üzerine İkdâm Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ahmet Cevdet Bey, köşesinde bir makale yazmıştır. Kanun teklifinin bazı gençleri iktisadi bir endişeyle korkuttuğunu, evli bir insanın bekarlara göre daha sıhhatli olduğunu söyleyen Ahmet Cevdet Bey, evliliğin bir başka faydasını da vatana bağlılık hissini artırması olarak görmekteydi. Zira, aile ile vatan arasında güçlü bir bağlantı olduğundan, vatan aileden doğmakta ve aileye dayanmaktaydı. Teşkilatı mükemmel olan memleketlerde evlenmek zor değildi. Ona göre, izdivacı mecburi etmeden önce müsait bir çevre tesis edilmeliydi. Bunun için yapılması gereken öncelikle iyi bir tahsil-terbiye vermek ve o kişiye bir iş vermektir. Fakat İstanbul'un tahsil

40 **Vakit**, 13 Şubat 1922.

vasıtaları buna engeldi. Çocuklar için o dönemde sayıları yetersiz olan ücretsiz ibtidai mektepler gerekiyordu. Nüfusun arttırılması Türkiye için *farz*dı. Ahmet Cevdet Bey, nüfusun erimesine yol açan sebeplerin başında hastalıkları özellikle de malarya ve sıtmayı görmekteydi. O dönemde sıcak memleketler malaryası bile Türkiye’de bir çok yerde görülmekteydi. Vakit geçirmeden nehir kenarları temizlenmeli, halk kinin ile tedavi edilmeli, ihtiyaç olan yerlere doktorlar gönderilmeliydi. Nüfus artışının önündeki en büyük engellerden biri salgın hastalıklarla gelen çocuk ölümleriydi. Yeniden evlendirmeden evvel eskilerin zevce ve çocuklarının korunması gerekiyordu. Türkiye’de bir diğer eksiklik de istatistiklerin yokluğu idi. Ahmet Cevdet Bey’e göre, şayet Bulgar nahiye müdüriyetlerinde olduğu gibi bizde de her türlü istatistiklere esas olacak kayıtlar ve siciller mevcut olsa gerçek durum gözler önüne serilirdi. Nitekim, Bulgaristan bu kayıtlardan çok büyük faydalar sağlamaktaydı. Eski Osmanlı idari yapısından bu tür fenni teşkilatlar yoktu. Mektubi kaleminden terfiyle valiliğe gelen bir memurda fenni bilgiler bulunamazdı. Büyük memuriyetleri işgal eden bir memurun hem sosyal ilimlere vukufiyeti, hemde devlet işlerinde tecrübe sahibi olması gerekiyordu. Ahmet Cevdet Bey, valilerin sık sık değiştirilmesine de karşıydı. Çünkü bir valinin vilayeti fenni olarak tanıyabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Dönemin memurlarının diğer bir hatası da buldukları vilayetleri gezerek tanımamalarıydı. Ahmet Cevdet Bey, Macaristan’da arazi sahibi olmayan Macar köylülerinin Anadolu’ya yerleştirilmesi taraftarıydı. Böylelikle nüfus da artacaktı. Kendisi sözlerine şu şekilde devam etmekteydi: *“bunlarla biz aynı cinstayız. Halis Macarların bize çok muhabbetleri vardır. Macaristan merkezi Avrupa’da en ileri memleketlerden biridir. Yugoslavlar, Romenler Macarlara göre pek geridir. Macarlar özellikle zirai teşkilat hususunda ileri gitmiş bir millettir. Ben Anadolu’ya lazım olan fen memurlarının tamamını Macarlardan seçerdim.”* Ahmet Cevdet Bey, Salih Efendi’yi Anadolu’da kasaba ve köylerde küçük doğumevleri yapılması hususunda uyarmaktaydı. Zira, Anadolu’nun birçok kasabasında ebe, doktor olmadığından ehliyetsiz insanların elinde birçok çocuk ölmekteydi. İşgal yıllarında Anadolu’da kadın ve çocuklarda ölüm oranının çok yüksek olması ve hali hazırdaki durumun devamı nüfusu erittiğinden mecburi izdivacın nüfus artışına bir katkısı olmazdı. Doktor olmayan bir memlekette gençleri evliliğe zorlamak bir şey ifade etmeyecekti. O dönemin münevverleri tahsillerini tamamlamalarının ardından asli vazifeleri doğdukları yere hizmet iken dönmeyip İstanbul’da kalmaktaydılar. Ahmet Cevdet Bey, sorunun çözüm

yollarından biri olarak da Viyana'da kullanılan bazı salonları göstermekteydi. Halkı aydınlatmak için kullanılan salonlarda siyaset, tarih hatta çeşitli zührevi hastalıklar ve bulaşma yolları anlatılmaktaydı⁴¹.

Lozan Barış Antlaşmasının görüşmelerinin yapıldığı devrede İsviçre'de bulunan Ahmet Cevdet Bey Anadolu'daki nüfus meselesini iktisadi meselelerin en önemlilerinden biri olarak görmekteydi. Hükümetin büyük kusurunu gördüğü bu meselede çözüm için herkes bildiğini söylemeliydi. Ona göre, meselenin kökeninde bir buçuk asırdan beri sürüp giden savaşlar ve getirdiği muhaceret, diğer tarafta ise sağlık kaidelerinin gözardı edilmesi vardı. Ziraat ve sanatı iyi olan yerlerde nüfus çoğalırken, refah ve yaşam koşulları kötü olan yerlerde ise nüfus azalmaktaydı. Nitekim bu durum Almanya ve İngiltere'de müşahade edilebilmekteydi. Bu şekilde ziraatte çocuk canlı sermaye olduğundan çiftçi de çoluk çocuğuyla yaşamını idame ettiriyordu. Ahmet Cevdet Bey, zorunlu izdivacın mümkün olmaması halinde onun yerini alabilecek tedbirlerden bahsetmiştir. Ona göre, önce hükümet kendi memurları içerisinde geçim sıkıntısı olmayanlara izdivacın lüzumunu anlatmalıydı. Evlilik lüzumu bazı insanlar için sıhhi sebepler dolayısıyla mümkün olmayabilirdi. Zira, böyle vakalar Amerika'da sık sık görülüyordu. Ahmet Cevdet Bey, belli hastalıklar taşıyanların evlatlarından da o millete hiçbir hayır gelmeyeceği kanaatindeydi. Bu konuda çaba göstermek ırkın yok olmasına sebebiyet verebilirdi. Zorunlu izdivacın gerektiği bir diğer beklenti ise vergi tarhı idi. Nitekim bu konuda Almanya'da buna benzer bir kanun yapılmıştır. Bir bekardan alınan vergi ile, bir evliden özellikle evlat sahibi olandan alınan vergiler arasında büyük farklar vardı. Nüfus hususunda bir diğer mesele de hastalıklardı. Bu konuda en belirgin olanı ise frengiydi. Bir diğer mesele de askerlikti. Ona göre, bir mahallin efradını uzak yerlere getirip askerlik yaptırmak usulü terkedilmeliydi. Fakat savaşta, savunma noktasında bulunan askerinin diğer yerlerden gelmiş askerlerden ibaret olmasında büyük fayda olduğu söylenilmekteydi. Bulunduğu yerde askerlik hizmetini yapan efradın intizama riayet etmedikleri ve sık sık kıışlalarını bırakıp evlerine gittikleri söylenilmekteydi. Askerlikten bizar olan efradın bu haline mani olmak için onlara izin vermek suretiyle evlerine göndermek gerekiyordu. Bu sayede genel ahlak da korunmuş olacağı gibi, nüfus artışı da sağlanacaktı. Bir memleketi askerlik hayatına alıştırmak için başka tedbirlerin de olduğu İngiltere ve Amerika örneğinde görü-

41 İkdam, 13 Mart 1922.

lebilmektedir. İsviçre’de olduğu gibi talimgahlar tesis etmek suretiyle senenin belli aylarında atış talimi yaptırılabilirdi. Ahmet Cevdet Bey’e göre, yapılması gerekenlerden biri spora önem vermektir. Şayet millet küçük yaşlardan itibaren spora alışırsa iyi bir askere de sahip olurdu. Dönemin Türkiye’sinde köylerin küçüklüğü ve birbirlerine uzaklıkları sadece eğitim hususunda değil, sosyal alanda da ilerlemeye mani idi. Avrupa ülkelerinde her köyde bulunan spor merkezleri ile buralardaki gençler sabah akşam spora teşvik edilmekteydi. Mesela Cuma günü namazdan sonra camilerin etrafında gençlere spor yaptırılabilirdi. İstanbul’da bazı mahallelerin çocukları dönemin oyunlarıyla Cuma günleri meşgul olmaktadır. Bu sayede diğer mahalle çocuklarına karşı üstün bir konuma yükselmekteydiler. Kendisi de Aksaraylı olan Ahmet Cevdet Bey, Suriçibostanı denilen büyük bir sahaya sahip oldukları için kendisini şanslı saymaktaydı⁴².

Ahmet Cevdet Bey, nüfus nispetinden teşekkül etmediği, sınırları, belirli bir vatanı da olmadığı için Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde büyük hatası olduğu fikrindeydi. Üstelik bu devlet Kuzey Afrika sahillerinden Rusya’ya İtalya’dan İran’a Yemen’e kadar her gittiği yerde kanını dökmüştü. Gittiği yerlerdeki milletleri olduğu gibi bırakan bu devletin kurucu unsuru olan Türkler ise sürekli zayıflamıştır. Bu durumu, “İşte bizim felaketimizin başlangıcı buradandır” sözleriyle niteleyen Ahmet Cevdet Bey, Bulgaristan’daki Hristiyan ahalinin çoğunluğunun Müslüman olmayı arzu ettikleri halde haraç vergisi azalacak diye bu müracatlarının kabul edilmediğini iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti’nde vali ve mutasarrıflar kalemiyeden yetiştiklerinden bunlar arasında ekonomiden vakıf insanları yoktu. Darülfünunlar tesisi ile Avrupada gittikçe artan yeni bilgilerden devlet yoksundu. Avrupanın yanbaşı olmasına rağmen Osmanlı Devleti ilmi, fenni, sanayi gelişmelerden habersizdi. Bu durumun sorumlusu olarak da Ahmet Cevdet Bey, dönemin idarecilerini görmekteydi. O günlerde TBMM’nin çabasıyla muayyen bir vatana sahip olduklarını söyleyen Ahmet Cevdet Bey, vatan toprakları içindeki nüfus nispetiyle hudutların içinde yaşaması gereken nüfus mütenasip değildi. Buradan hareketle Ahmet Cevdet Bey, Erzurum mebusu Salih Efendinin kanun teklifini teşekküre şayan bulmaktaydı. Yunanlıları her neye mal olursa olsun Anadolu’dan çıkarmayı hayati bir görev sayan Türk Milleti benzeri görülmemiş bir fedakarlık göstermişti. Lozan görüşmelerinin yapıldığı bu devre sükun ve istirahat devresiydi. Nüfus konusunda

42 İkdâm, 24 Şubat 1923.

diğer devletlerdeki özellikle de Türklerle aynı ırka mensup Macarları örnek göstermekteydi. Yüz yıl evvel nüfusu az toprağı işlenmemiş, bozkır halde yoksul bir memleket olan Macaristanda, şekavet, hırsızlık kol gezmekteydi. Yüz yıl sonra ise Macaristan, ülke topraklarının tamamen ekili-dikili olduğu, eşkiyalıktan eser kalmadığı, şimendiferlerin, yolların, fabrikaların çokça görüldüğü bir cennet olmuştu. Servet ve mamuriyetin yüzleri güldürdüğü Macaristanda iki milyonluk halk on milyona çıkmıştı. Keza Büyük Petro zamanındaki nüfusu 20 milyonu bulmayan Rusya yüz yıl sonra yüz milyona ulaşmıştı. Bu iki memleketin zenginliğine yol açan ziraattir. Anadolu içinde bir tahminde bulunan Ahmet Cevdet Bey, yüz yıl sonra Anadolu nüfusunun 30-35 milyona çıkacağını iddia etmekteydi. Bunun şartını da memleketin bilgili idareci ve memurlara bağlı olduğunu eklemekteydi. Bu konuda Avrupa ülkeleri örnek alınmalı ve uzmanlaşmaya geçilmeliydi. Ahmet Cevdet Bey'e göre, memleketi ihya edebilmek, nüfusunu çoğaltmak için öncelikli olarak yapılması gereken, çiftçi memleketi olan Macaristan ve Rusya'da olduğu gibi fen ve ziraata önem verilmesiydi. Fakat dönemin Türkiye'si ziraat konusunda çağdaş bilgilere sahip olmadığı gibi hali hazırdaki bilgileri edinmeye kapalıydı. Savaşın sonra Romanya, Macaristan'dan verimli topraklar almış olmasına rağmen, Macarlar zamanındaki hasılatın yarısını bile alamamışlardı. Ahmet Cevdet Bey, yabancıların Türkiye'de şehirlerin dışında arazi almaları taraftarıydı. Ona göre kapitülasyonların ortadan kalkmasından sonra bir korkuya mahal yoktu. Türkiye'de çiftlik açacak ve idare edecek yabancı ziraat uzmanlarına Türkiye'nin ihtiyacı vardı. Anadolu gibi verimli topraklarda modern metodlarda birçok şey yetiştirilebilirdi. İstatistiklere göre çiftçiliğe dayanan yerlerde ziraatin ilerlemesine önem verildiğinde milletin nüfusu büyük oranda artıyordu. Bu yapılırken doğan çocuklar hastalıklardan, ölümlerden korunursa çok daha hızlı bir nüfus artışı sağlanabilirdi. Aksi taktirde Lozan görüşmelerinin yapıldığı dönemdeki gibi çocuk ölümleri artmaya devam ederse Türkiye nüfusunun sadece evliliklerle artması beklenemezdi. Bebeklerin hayatının korunması konusunda "*Hand Wörterbuch der Sozialen Hygiene*" adlı eserin tercüme edilerek memurlara dağıtılmasını isteyen Ahmet Cevdet Bey, bir Macar arkadaşının kendisine tavsiyelerini sütununa taşımıştır. Adı verilmeyen Macar'a göre, halka refah ve saadet temin edilmedikçe zevcelerin çokluğuyla nüfus artışı sağlanamazdı. Çocuklara muhtaç olan çiftçi onlar sayesinde daha fazla mahsul alır ve işçi masrafından kurtulabilmekteydi. Türk Milleti'nin alicenaplığına vurgu yapan Macar, din farkı olmasa ülkesindeki çiftçilerin Türk topraklarına gel-

mek suretiyle modern zirai teknikleri öğretebileceklerini ifade etmekteydi. Artık savaş ve politika döneminin kapatılarak ekonomi ile uğraşılmasını salık veren Macar ,“*şüphesiz ki, meydana büyük bir millet çıkarırsınız*”⁴³ sözleriyle barış içinde yaşayan bir Türkiye'nin gerek iktisadi, gerekse askeri yönden Osmanlı'nın son döneminden çok daha güçlü olacağına sinyalini vermişti.

Mecburi izdivaç kanununa bir tepki de Kable Kadriye imzasıyla bir bayandan gelmiştir. Mecburi izdivacın ahlak açısından gayet olumlu bir adım olarak takdir eden Kadriye Hanım, bir de eskiden beri süregelen bir adete atıf yapmıştır. Kadriye Hanım, erkeklerin kızlara talip olmasını batıl bir zihniyet olarak görmekte ve eleştirmektedir. Bazı özel şartlar dahilinde kızların erkeklere talip oldukları görülebilmekteyse de bu durum istisnaiydi. Ona göre, kızların erkeklere talip olabilmesi tüm halk tabakasını kapsayacak bir imtiyaz haline gelmeliydi. Bu şekilde yapılan izdivaçların sayısı da artacaktı. Arz ve talep iki taraflı olursa hem izdivac kolaylaşacak hem de kızlara hak verilmiş olacaktı⁴⁴.

Atatürk'ün Konu Hakkında Görüşleri

Anadolu'da işgaller başladığında Yunanistan'ın amacı öncelikle nüfus çoğunluğunu sağlayarak işgal topraklarını Yunanlaştırmak, böylece bir plebisit, bir oldu bitti ile ilhaka giden yolu aralamaktı. Yunanların Batı Anadolu'da, Trakya'da Türklere karşı uyguladığı sistematik katliamların-sürgünlerin temelinde yatan, Rum nüfusu arttırıp Türk nüfusu eritmek ve Anadolu'da demografik yapıyı kendi lehine değiştirmektir⁴⁵. Nitekim, bu durum Atatürk'ün büyük Nutkunda yer almıştır. Mütarekeden sonra Karadeniz'deki Rumların bağımsız bir Pontos hükümeti teşkil etmek için silahlandırıldığını ifade eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, bazı devletlerin Pontos teşkiline arka çıkacaklarını beyan ettiklerini açıklamaktaydı. Paşa, ayrıca bu amaçla Samsun ve havalisindeki Rum nüfusunu arttırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenilerin Batum'da toplanmaya başladığını belirtmiştir⁴⁶. Aynı durum doğu illerimizde de gözlemlenebilmekteydi. Milli Mücadele devam ederken doğuda Ermenilerin taleplerine karşı organize olan Türkler, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin

43 **İkdam**, 27 Şubat 1923.

44 **Vakit**, 31 Mart 1923.

45 Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, s.170-171.

46 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. II, 1920-1927, TTK, Ankara 2010, s. 836.

şemsiyesi altına girmişti. Cemiyetin ilk Erzurum şubelerini teşkil eden kişilerin üzerinde durdukları en önemli noktalardan biri kesinlikle bölgeden göç etmektir. Zira, aksi durumda demografik yapı Gayrimüslimler lehine değişebilirdi⁴⁷. Urfa'da yapılan muharebeler Kuva-yi Milliye'nin aleyhine geliştiği için halk heyecan içinde göçe hazırlanmaktaydı. Nüfusun önemine vakıf bir lider olan Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1920'de Urfa'ya gönderdiği emirde, mümkün olan tedbirlerin alınarak halkın göç etmektен vazgeçirilmesini ve sükunetle yerlerinde kalmalarının teminini istemiştir⁴⁸.

Lozan görüşmeleri sürerken Gazi Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923 günü uzun bir yurtiçi gezisine çıkmıştı. Gezinin amacı son zaferden beri sadece eğitimle meşgul olan Türk ordusunun durumunu gözlemek ve halk ile yakın temas sağlamaktı. Yanındaki gazetecilerle sohbetinde Gazi, nüfus meselesine değinmiştir. Savaşın harap bir vaziyette çıkan memleketin o dönemde tahmini nüfusu 8 milyon civarındaydı. Gazi, Anadolu'daki bu derece az nüfusla imparatorluk tesisini, her fütühat yapılan yere Anadolu halkının götürülmesini hata olarak görmekteydi. Kendisi bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: "...Süveyş Kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1.5 milyondur. Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünersek, yekünları milyonlara balığ olacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz..." Hiç şüphesiz bu durumun telafisi ise siyasi ve sosyal şartların iyileştirilmesine bağlıydı. Bunun için Türkiye'de uzman yoksa dışarıdan uzman getirilecekti. Atatürk'e göre, milli sınırlar haricinde kalan aynı ırk ve kültüre sahip unsurları da getirtmek ve onları müreffeh bir halde yaşatarak Türkiye'nin nüfusunu arttırmak gerekiyordu. Şayet Rusya'dan getirtmek gerekirse oradan, bu başarılmazsa Makedonya'dan, Batı Trakya'dan tüm Türkleri getirtmek ve bir kez daha Avrupa'ya sefer yaparak oralara gitmek düşünülmemeliydi. Zira, Almanya'nın iki katı genişlikte olan Türkiye'de 8 milyon nüfus varken Almanya'da 70 milyon nüfus vardı. Atatürk, Türkiye'deki nüfusun beslenmemekten değil cehaletten öldüğü kanaatindeydi. Bu durumu düzeltmek için yapılması gereken fetih fikrinden vazgeçmek, milletin üzerindeki askerlik yükünü hafifletmek ve askeri hayatı bir mektep haline koymaktı. Bu sayede vatani müdaafa edecek derecede askeri sanat öğrenebilecek, hemde bu askerler memleketlerine döndükleri zaman çevrelerine yararlı

47 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. I, 1919-1920, s.6.

48 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.6, (1919-1920), İstanbul 2001, s.415.

olabilecek işleri de öğrenmiş olacaktı. “*Bu memleket o kadar vâsidir ki, bu nüfus bittabi bu memleketi işlemeğe gayr-ı kâfidir.*” Ona göre, cihangirlik ve fetih sevdasında bulunulmamalıydı. “*O zihniyetin takibinden hasıl olan hataların en ağır cezalarını çekmekteyiz. Çok tenâkus çekmiş olan nüfusumuzu teksir etmek lazımdır*”⁴⁹.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit Kasrı'nda gazetecilerle sohbet etmekteydi. Mülakata katılan gazetecilerden Ahmet Emin Bey, Gazi'ye; nüfus meselesi, muhaceret meselesi, mevcut nüfusu yaşatmak, savaş ve sefalet sebebiyle azalan nüfusun artması, dışardan muhacir getirtilmesi ve mevcut nüfusun yaşatılması için ne gibi tedbirler alınabileceği hususunda soru yöneltmiştir⁵⁰. Memleketin nüfusunun üzüntü verici bir oranda olduğunu söyleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun nüfusunun sekiz milyon olduğuna dikkatleri şu sözlerle bir kez daha çekmiştir. “*Fakat biz, Anadolu halkı ile sekiz milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik ve fetihler yaptık. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük.*” Nüfusuyla kıyas kabul etmeyecek bir şekilde geniş olan Türkiye, topraklarının işlenmesi için yeterli nüfusa sahip değildi. Gazi, nüfus artışına yönelik en iyi örneklerden biri olarak Amerika'yı vermişti. Zira, kuruluş tarihinde kuzey kısmına yerleştirdikleri sekiz-on milyon nüfus 1923'e geldiğinde kırk sekiz milyondur⁵¹. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak'ta yine İzmit'te sinema binasında halkla sohbet etmiştir. Kendisi geçmişin hatalarına değinirken şu cümlelerin altını çizmekteydi. “*Bütün cihanı istila ederken sahip*

49 Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, TTK, Ankara 1996, s.54, 110. 7 Temmuz 1918 günü Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım'la konuşmasında, bazı Türk kızlarının Türk erkeklerini düşük eğitim seviyesi sebebiyle tercih etmedikleri, din değiştirmek suretiyle Alman subaylarıyla evlenen Türk kızları olduğuna değinmişti. Gençliğinde eğitim, kültür seviyesi ve görgülerinden dolayı Avrupalı bir kıza evleneceği itirafını yapan Mustafa Kemal Paşa, fakat evlilikte uyumun sağlanabilmesi, devam edebilmesi için din, milliyet, çevreden aldığı görgü, ahlaki alışkanlıkları farklı iki insanın birleşmesindeki garabete-zorluklara dikkatleri çekme ihtiyacı hissetmişti. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, İstanbul 2001, Kaynak Yay, C. 2, (1915-1919), s.195.

50 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), İstanbul 2004, s. 264. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında sadece Batı Anadolu'da 1.200.000'den fazla insan hayatını kaybetmişti. Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda toplamda hemen hemen 3.000.000 Müslüman-Türk ve diğer etnik gruplardan Müslümanlar yaşamını yitirmişti. Bu konuda bkz. Justin Mccarthy, **Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yay, İstanbul 2006, s.267

51 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), s. 277-278.

olduğumuz nüfusu hatırlayınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama nasıl düştüğünü araştırınız. Bu suretle vicdanların ne kadar müteessir olacağını taktir ederim. Anlaşıldı ki, millet muhafaza edilmiş değildir; hiç olmazsa sekiz milyonluk bakiye müreffeh ve mesut mudur? Hiç olmazsa şu elimizde kalan bir avuç toprak mamur mudur? Cevabı açıktır. Memlekete bakınız! Baştan nihayete kadar harabezardır. Baykuş yuvasıdır. Memlekette yol yok, memlekette hiç bir medeni müessese yoktur. Memleket kalplere acı ve keder veren, gözlerden kanlı yaş akıtan bir fecaat manzarası arz ediyor. Millet'in refah ve saadetinden de bahse hacet yok. Ahali çok fakirdir, sefil ve çıplaktır.” Buradan hareketle Gazi Mustafa Kemal Paşa, millet'in başındaki geçmiş hükümetleri millet'in gerek mevcudiyet, gerekse refah ve saadetini düşünmedikleri gerekçesiyle suçlamaktaydı.⁵² 2 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de halkla buluşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ortadoğu ve Afrika topraklarını korumak için artık asker gönderilmeyeceğinden yoğunlaşmış bir halde kendi topraklarımızın içinde bulunduğumuzu ifade etmişti. Böylelikle Türk Milleti eskisinden daha kuvvetli bir durumdaydı. Türk Milleti'nin daha kuvvetli olması gereğinin altını çizen Gazi bu durumu, *“Fakat bu insanları sekiz milyondan seksen milyona çıkarmak lazımdır ve şüphe yok, bunun için her bakımdan icap eden vasıtalara girişilecektir, sıhhi, iktisadi vesaire...Fakat biz bunu bekleyemeyiz. İnsan noksanını başka bir şeyle telafi etmek mecburiyetindeyiz ki, o da fennin bahşetmiş olduğu vasıtalarlardır. Ve onun adına makine derler...”*⁵³ 1 Mart 1923'te meclisi açış konuşmasında nüfus meselesini bir memleketin en hayati meselelerinden biri olarak gören Gazi Mustafa Kemal Paşa; idari, askeri, mali ve iktisadi meselelerde ülke nüfusunun gerçek sayısını bilmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Gazi'ye göre, bir diğer önemli husus ise her sene yapılacak istatistikler ile nüfusun artma veya azalma oranlarının sebeplerini ortaya koymak suretiyle gerekli tedbirlerin alınmasıydı. Ülkenin içinde bulunduğu gaile ve meşguliyetler sebebiyle o tarihe kadar milli hükümetin ilgilenmediği nüfus meselesi dikkate alınmalı ve genel nüfus sayımına gidilmeliydi⁵⁴. 16 Mart 1923 tarihinde Adana'daki çiftçilerle söyleşisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Nil Nehri'nin suladığı Mısır deltası ile üç nehrin suladığı Adana ovaları karşılaştırıyordu. Modern teknikler kullanılan Nil Nehri Mısır'a hayat verirken, fenni imkanlar-

52 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 14, (1922-1923), s. 331-332.

53 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), İstanbul 2005, s. 92.

54 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), s. 165.

dan yoksun, taşkınların sık sık gözlemlendiği Adana'da nakliye kesilmekteydi. Ovalar ise bataklıklar yüzünden sıtma kaynağıydı. Artan hastalıklar halkın çalışmasına sekte vurmakta ve bu durum vilayetin nüfusuna darbe indirmekteydi. Halbuki, Adana'nın sadece ova ve nehirler arası Mısır'dan fazlaydı. Nüfus açısından mukayese edildiğinde ise Gazi, dikkatleri Adana'daki 400.000 nüfusa karşılık, Mısır'daki 15 milyon nüfusa çekmiştir. Bunun 9 milyonu Adana Ovası'ndan daha küçük olan Mısır deltasında yaşamaktaydı. Böylelikle deltanın nüfusunun Adana Ovası'ndan yirmi kat daha fazla olduğu ortaya çıktığı gibi, bu vilayetin ovaları daha yirmi kat nüfusu beslemeye kafiydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, reçeteyi şu şekilde sunmaktaydı. *"Bu nüfusu bugünkü tabii ve müşkil şartlar içinde az zamanda temine imkan yoktur. Nüfusu arttırmaya ait bütün tedbirlerimizi almakla beraber, bu tedbirler ne kadar geniş ve kuvvetli olursa olsun, bu nüfus boşluğunu telafiye kafi değildir. Bu boşluğu ancak makine ile telafi edeceğiz."*⁵⁵

Dış politikada sürekli olarak barışa vurgu yapan hatta dış politikasının özeti olarak nitelenen 1930'larda söylediği *"Yurtta Barış Dünyada Barış"* sözü bize göre, bir bakıma da Türk Devleti'nin derlenip toparlanarak, nüfusunun artmasına yardımcı olmuştur. Bunun için yapılması gereken ise, milletin hayatına kastedilmedikçe savaşılmamasıydı. Savaşa karşı olduğunu her fırsatta ifade eden Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, 16 Mart 1923 tarihinde Adana çiftçileriyle yaptığı konuşmada şu sözleri dikkat çekiciydi: *"Şükretmeğe ve övünmeye değerdir ki, bu bağımsızlığı bugün fiilen elde etmiş bir yerde bulunuyoruz. Ancak fiilen sahip olduğumuz bu bağımsızlığı düşmanlarımıza şeklen ve resmen de onaylatmak gerekmektedir. Devletin ve milletin son amacı işte bu noktayı sağlamaya yönelmiştir. Kuvvetle ümit ediyoruz ki, bu noktayı sağlamada başarı gerçekleşecektir. Bu nokta o kadar hayati ki, onu mutlaka elde edeceğiz...Mutlaka şu ve bu sebepler için, milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş mecburi ve hayati olmalı. Gerçek düşüncem şudur: Milleti savaşa götürünce vicadanımda azap duymamalıyım. Öldürecekmiş diyenlere karşı, "ölmeyeceğiz" diye savaşa girebiliriz. Lâkin, millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, savaş cinayettir."*⁵⁶

55 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 15, (1923), s. 211.

56 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Yay.Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.517-518.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Darülfünun heyetini 11 Şubat 1924 günü İzmir'de kabulü ve nüfus meselesi üzerindeki görüşlerini şöyle aktarmaktaydı. "...Cesaret ettim, nüfus siyasetimiz bahsini açtım. Gazi'nin bu bahse ne derece büyük ehemmiyet verdiği gözlerinin keskin pırıltısından anlıyordum. O gece, Yüz milyonluk Türkiye! Sözüünü bir kaç defa duymuştum..."⁵⁷

Nüfusun korunma ve arttırılması lüzumunu her fırsatta dile getiren Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde meclisin toplanma yılını açış konuşmasında yine aynı mesele üzerinde durmuştu. "Genel sıhhat için esaslı olarak göz önünde tutulan tedbirler devamlı olarak tamamlanmalı ve genişletilmelidir. Bereketli ve doğurgan olan Türk Milleti devamlı ve fenni sıhhat tedbirlerine mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimse nin şüphesi yoktur."⁵⁸

57 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 16, (1924), İstanbul 2005, s. 233.

58 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 16, (1924), s. 228. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'te meclisi açış konuşmasında Türkiye için nüfusun korunması, arttırılması ve çalışanların gerek kuvvet, gerekse zindeliğini temin eden tedbirlerin başında sıtma mücadelesini görmekteydi. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 17, (1924-1925), İstanbul 2005, s. 120.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan yıkım ile çıkan Osmanlı Devleti, belki de en büyük darbeyi savaş meydanlarında bıraktığı genç-üretken nüfusundan yemişti. Nüfusun azalması memleketin geleceğini ilgilendirdiğinden önemli bir sorun olarak gerek dönemin kamuoyunda, gerekse siyasi çevrelerinde tartışılan konulardan biriydi. Akla ilk gelen çare ise, nüfusun hızla arttırılmasıydı. Hatta TBMM'nin kurulmasından sonra bir kanunla evliliğin zorunlu hale getirilerek nüfusun arttırılması dahi düşünülmüşse de, bu girişim akamete uğramıştı. Yapılması gereken çocuk ölümlerinin çok sık görüldüğü Anadolu topraklarında, sıhhi ve beslenme şartlarının iyileştirilip uzun vadede nüfus artışının teşvik edilmesiydi. Fakat eldeki imkanlar savaş ekonomisine entegre edildiğinden zaruri önlemlerin alınması çok zordu. Nüfusun ne denli hayati bir mesele olduğunu bilen Atatürk, zaman zaman Türk kamuoyuyla konuyu paylaşma ihtiyacı hissetmiştir. Genç Türkiye cumhuriyetinin kuruluş devirlerinde en önemli sorunu harap bir vaziyete gelen Anadolu topraklarını mamur etmekti. Bu amaçla düşünülen projelerden biri yurtdışında aynı ırk ve kültüre sahip unsurları Türkiye'ye getirtmekti. Reel politiğe son derece vâkıf bir lider olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, güneydeki yani İskenderun (Hatay Sancağı) ve Kerkük-Süleymaniye'deki Türkleri değil de, ileriki yıllarda müdahil olamayacağı Yunanistan gibi Batılı devletler sistemine dahil olan ülkedeki soydaşları getirmeyi -üstelik Osmanlı politikasına paralel şekilde- uygun bulmuştur. Zira, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye'ye ilk ilhak etmek istediği yerler Musul ve Hatay'dı.

Buradan hareket eden genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları, mübadele yoluyla Türkiye sınırları dışındaki Türkleri anavatana getirtmek için yaptığı girişimle Yunanistan'dan 500.000 kişiyi Türkiye'ye getirtmiştir.

Bir zamanlar Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelenen Osmanlı Devleti'nin yerine geçen Türkiye Cumhuriyeti genç nüfusuyla çok daha güçlü olarak Anadolu'da yaşamaktadır. Tarihin garip bir cilvesi olarak özellikle son ekonomik krizin ardından günümüzde Avrupa'nın hasta adamı olarak Batılı basın, Yunanistan'ı nitelemektedir. Sadece Yunanistan değil, Avrupa'nın içinde olduğu ekonomik krizin temelinde yaşlı nüfusun olduğu hususunda yorumlar yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Gazete ve Dergiler

İkdam

İleri

Türk Yurdu

Vakit

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Eserler

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Matbaası, İstanbul 1961.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C. I, 1919-1920, TTK, Ankara 2010.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Yay. Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, sayı II, Ankara 1942.

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yay, İstanbul 1993.

ÇELİK, Gülfettin, **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları-Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş**, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 2009.

ERICKSON, Edward J., **Ordered to Die A History of Ottoman Army in the First World War**, Greenwood Press, London 2001.

ERSOY, Mehmet Akif, **Safahat**, İnci Ofset, Konya Tarihsiz.

GÜRTAN, Kenan, "Faal Nüfus Oranına Tesir Eden Amiller", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.21, Ekim1959-Temmuz 1960.

GÜRTAN, Kenan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları**, TTK, Ankara 1996.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alparslan ve Zamanı**, C.III, Ankara, TTK, 1992.

Kur'anı Kerim ve Meali, (Yay. Haz.) Elmalılı Hamdi Yazır, İstanbul 1998
OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1980.

ÖZÖĞÜZ, Kayıhan, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 32, Ekim 1972-Eylül 1973.

PEARS, Sir Edwin, **Turkey and Its People**, London 1911.

PEARS, Sir Edwin, **Forty Years in Constantinople**, London 1915.

RUSTOW, Dankwart A., "Bir Millet Devletinin Kuruluşu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 2001, sayı 48.

SOYSALDI, Mehmed, "Nisa Suresi 24. Ayeti Işığında Mut'a Nikahı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Elazığ, 1997.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967.

MAZICI, Nurşen, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu**, Pozitif Yay, İstanbul 2005.

MCCARTHY, Justin, **Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yay, İstanbul 2006.

OKAY, Cüneyd, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, Şule Yay, İstanbul 1999.

SARIKAYA, Makbule, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.

SARISIR, Serdar, **Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)**, IQ Yay, İstanbul 2006.

SEMİZ, Yaşar, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsü Dergisi**, yıl 2010, sayı 27.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağ Yay, İstanbul 1990.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, İş Bankası Yay, İstanbul 2001.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

TURAN, Osman, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, Boğaziçi Yay, 1993.

YÜCEULUĞ, Ratip, “İnsanların Nüfus Hakkındaki Telakkileri ve Nüfus Nazariyelerine Kısa Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, 1963, sayı 176.

ZÜRCHER, Erik J., **Savaş, Devrim ve Uluslaşma**, (Çev.Ergun Aydınöğlü), (Bilgi Üniversitesi Yay), İstanbul 2005.